

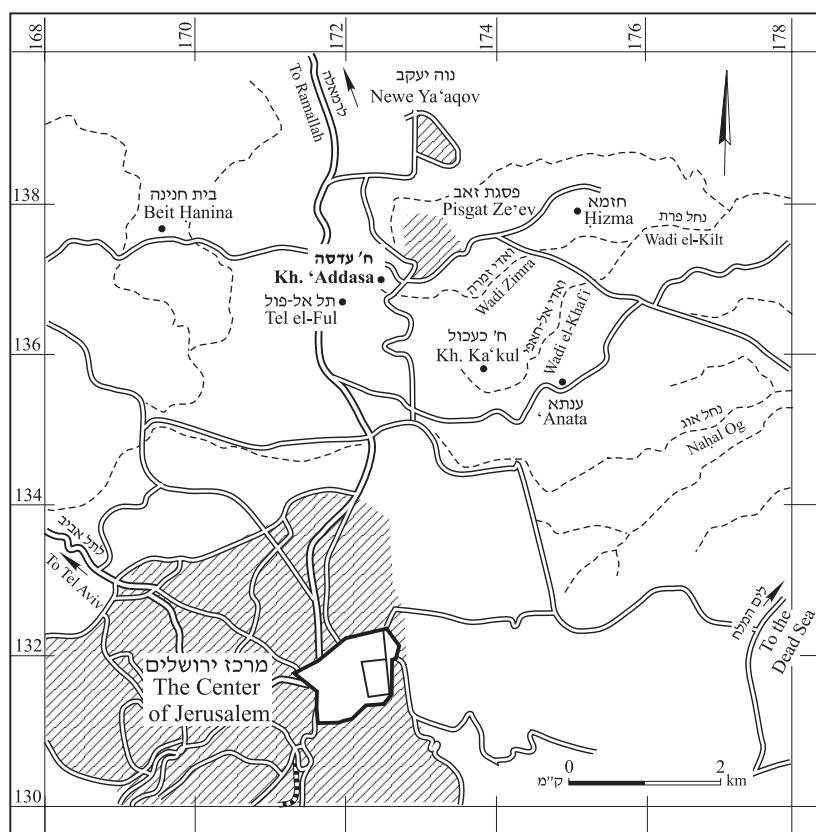
חרבת עֲדָסָה: חוויה חקלאית בצפון ירושלים

חמודי חלאילה ומרים אבישר

1985:150), ודרך קדומה יותר, ירושלים-גבע, העוברת מדרום לצפון (Abel 1938:238). פירושו של השם הערבי של האתר הוא 'עדשים', והוא קשור לנידול החקלאי שהיה נפוץ בסביבה מהמאה ה-ית' ועד אמצע המאה ה-כ' לספ'נ' (בדומה לתל אל-פול). התושבים המקומיים מכנים את המוקם 'ח'רבת אבו עדשי', על שם שיח הקבר בתחום האתר. כמו חוררים, ובهم אבל Abel (1938:238), ניסו לזהות את ח'רבת עדאסה עם האתר המקראי ח'רשה (יהושע טו:37), שכנן לפי התיאור בקרבת ירושלים; אביה-יונה (תשכ"ג:101).

מבוא

ח'רבת עֲדָסָה (נ"צ ר"ח 22273/63722, ר"י 17273/13722) נמצאת בחלק הצפוני של ירושלים, בתחום שכונת פסגת צב' מרכז, כקילומטר אחד מצפון לתל אל-פול (גבעת שאול; אior 1), בין שני יובלים של נחל פרת (ואדי אל-קלט): ואדי זמרה ואדי אל-ח'אפי. האתר פרוס על גבעה נמוכה במרדות המזרחיים של מדבר יהודה, לצד צומת דרכים עתיק, שבו הצלבו דרך בית חנינא-ח'זמא, המובילת ממערב למזרחה (Gibson and Edelstein 1996).

איור 1. האתר וסביבתו.

במילוי והיה ריק מממצא; שניהם מהעת המודרנית. זיהוי השכבות התבוסס בעיקר על אופי הבנייה ועל הממצא הקירמי. להלן תיאורן מהקדומה למאוחרת.

שכבה III: התקופה ההלניסטית והרומית
השכבה, שעוביها אינו אחיד (0.9–0.6 מ' עובי), נחשפה בעיקר בשלושה ריבועים (H1, E1, F1) בחלק הדромית והנמוך של שטח החפירה ובשקעים בסלע הטבעי. הממצא האדריכלי דל, והוא הסתכם בשורידי קירות (W1035, W1034) שהושתוו הישר על סלע האבן; השורידים המקוטעים לא אפשרו לשחזר את תוכניות המלאה. על השורידים מתkopפה זו הצטברה כמות רבה של שרידי קלוי חרס, עד 0.7 מ' עובי — ללא ספק עדות להשלכה מכונת, אולי ריכוז של אשפה.

בבסיס מפלס זה, בריבועים E1 ו-F1, נtagלו ארבעה קטעי קירות מקבילים (W1034, W1035, W1037, W1038, W1039), שהשתמרו מהם שני נדబכי אבן. בריבוע F1, הנמצא בין השטח הבוני בצפון לבין המדרון הטבעי הנוטה דרומה, צמוד לריבוע E1, הוסרה שכבה דקה של הרבדה אפורה (L82, L90), שכלה בעיקר שברי קלוי חרס מהתקופה ההלניסטית, אך גם מעט שברים מהתקופה הממלוכית (ר' איור 5). מתחת לשכבה זו נחשף הסלע הטבעי (L64, L75, L50). בריבוע F1 בשלושה שקעים עמוקים בסלע הטבעי נחשף מילוי חום בהיר, שככל ריכוז גודול של שרידי קלוי חרס הלניסטיים (ר' איור 5).

בריבוע F1 (L75, L88) קרוב לפניו השטח נחשף, מעט מצא קירמי מהתקופה הרומית (לא אויר), ומתחתיו שכבה עבה (0.6 מ' עובי) שלelman קירמי (לא אויר), אחד למדרי, מהתקופה ההלניסטית. הממצא הקירמי הרב מהתקופה ההלניסטית והרומית הקדומה היה מרוכז בשולי האתר, וסביר להניח ששדרידה העיקריות של השכבה נמצאים במרכז האתר, שלא נחפר.

שכבה II: ימי בית אומיה
לשכבה זו שויכו רוב המבנים והמתקנים שנחשפו בחפירה (תוונית 1), המשתרעים על רוב האזור ופזורים ברצף עד מרכז התל. עובי השכבה ופזוריים ברצף עד 1.2–1.0 מ' וצבעה אפור כהה עם ריכוז גבוה של מצא קירמי. ברוב הריבועים הושתתה השכבה על סלע האבן, ורק בריבועים הדרומיים (E1, H1, F1) היא הייתה משוכבת על שכבה III. אופי הבנייה נחשף במקרים 25, 44, 27, 45, 52, 55, 84, 84, והשיכונים לשכבה זו, ומהמצא שנתגלה בתוכם

זיהה במקום את 'חדרה' — מקום נצחונו של יהודה המקי עלי ניקנור (Tsafrir 1994:23). זיהוה של החורבה עם האתר המקראי לא התקבל אצל חוקרים אחרים.

ח'רבת עדASA נזכرت ברישומי הספר של מערב ארץ ישראל (Conder and Kitchner 1883:300): "...מצפון להר הצופים בולטים שרידים של שני אחרים: שרידי לנטילס (Lentils) ושרידי כפר העשו להיות עדASA, הקורי גם ח'רבת לדג'ה לפניו ראס אטאליל הקדומה...". כאשר זיהה את שרידי היישוב ממזוח מזוהה בדרך המחברת את גבעת שואל ובבב. ברמק, מפקח עתיקות ביום המנדט הבריטי, סקר את האתר בשנות השולשים של המאה ה-19, וציין כי באתר הביזנטי עומדים שרידי מבנים — כנסייה, מערות מגוריים, אאות מים וಗותות. במסגרת סקר מתקנים הקלאיים בסביבת ירושלים סקרו גיבסון ואדלשטיין את האתר בראשית שנות השמונים של המאה ה-19 (Gibson and Edelstein 1985); הם ציינו מצא קירמי מהתקופה הביזנטית ומימי הביניים. במסגרת סקר ירושלים בראשות עמוס קלונר, הובחנו באתר שרידי מהתקופה הביזנטית, ובינם מתקנים חקלאיים ומבני ציבור (קלונר תשס"ב: אתר 45).

החפירה

באפריל 1994 בוצעה חפירת הצלחה בשולים המזרחיים של ח'רבת עֲקָאָה בעקבות עבודת פיתוח שנערך באזורה.¹ כדי לחושף יחידות ארכיטקטוניות שלמות הוסטו מספר רב של מחיצות (בנקטים), תוך שמירה על הסורה במפלטים. הלוקוטים המקבילים משני עברי הבנקט אוחדו בשלב זה לлокוס אחד. שתי מחיצות ראשיות, אורכית ורוחבית, הושארו לצורך בקרה טריטיגרפית.

בחפירה, על אף מגבלותה והתרכזותה בשולי האתר, נחשפו שלוש שכבות יישוב: מהתקופה ההלניסטית והרומית (שכבה III); מימי בית אומיה (שכבה II) ומהתקופה הממלוכית (שכבה I); בכלל שלוש השכבות נחשפו שרידי אדריכליים (תוונית 1). עיקר השורידים שייך לתקופה האسلامית הקדומה, והם אף נוצלו בידי המתישבים הממלוכיים, אשר ערכו בהם ארכינוגים מעטים. לפני השטח בריבוע הדרומי ביותר (E1) נtagלו קיר של טרסה חקלאית (W1033) וקבר (L42), שנוצרה

האולם הקטן (L55) נמצא בפינה הדרומית-מזרחתית של המבנה ומופרד ממנו בקיר 1019. קיר זה בניוי משורה אחת של אבני מסותחות במגוון גדלים בשימוש משני, שהונחו ללא סדר — אולי תיקון מאוחר. הכניסה לאולם רחבה (2 מ' רוחב) והיא נקבעה בקיר הצפוני, צמוד לכניסה הראשית. האולם לא רוחף, אך בחלק גדול ממנו פולס הסלע הטבעי לשמש רצפה.

מבנה האולמות (L27, L52). כ-2.5 מ' ממזרח למבנה 44 נחשף מבנה, המורכב מערכת של שני אולמות אורך זהים במידותיהם ובתפקודם, שייתכן ששימשו אורות וחדרי שירות. קיר W1001 והמשכו W1015 קשור בין מבנה 44 לבין מבנה זה. אורכו של האולם המזרחי (L52, L68, L66, L73) יותר מ-11 מ' ורוחבו יותר מ-3 מ'. קירות האולם עבים (0.8 מ' עובי), והם בניוים משתีย שורות של אבנים מסותחות, שביניהן מילוי של אבנים קטנות וחומר מלכדר; הקירות טוחנים בטיח אפור, שרידי ניכרים על בסיס האומנות (להלן) ואף נמצאו במפולות מעלה הרצפה. לאורך קירות האורך, במרקם קבוע, נבנו ארבעה זוגות של אומנות, צמודות לקירות ובולטות פנימה. האומנות שימשו בסיס לקשוטות; אחת פנימה. ה证实ות נמצאה נפולה על רצפת האולם. הקשוטות (L72) נמצאה אל האולם נקבעה בקיר הדרומי חלק מהאולם רוחף בלחות אבן ובחלקו שימוש סלע שפולס. הכניסה אל האולם נקבעה בקיר הדרומי (W1009); רוחב 1.2 מ'), והוא נמצאה סתומה; זהו

(להלן) מצביע על כך שהם שימשו ככל הנראה אורות.

מבנה מס' 44. המבנה שנחחש במדורה שטח החפיר הוא מלבני, לא-סימטרי (5.75×6.75 מ'). ארבעת קירותיו החיצוניים עבים מאוד (0.8 מ' עובי); הקירות הדרומי (W1017) והמזרחי (W1018) השתמרו לגובה 0.6 מ', ואילו הקיר המערבי (W1016) השתמר לגובה 1.3 מ'. בארכע הפינות הפנימיות של המבנה בולטות אומנות, שמיידות כל אחת מהן 0.6×0.4 מ', וגובהן 0.8 מ'; הן שימשו בסיס לקשוטות שנשאו את תקרת המבנה, אולי קשתות צולבות.

המבנה מוגבה מסביבתו: שתי מדרגות הובילו אל הכניסה, שנקבעה בקטע הצפוני של הקיר המזרחי (L54; W1018); מהכניסה השתמרו באתרן אבן הסף ומדרגה אחת. החלל הפנימי חולק לשני אולמות: אולם גדול (L48; L47) ו奧לים קטן (L55; 8 מ"ר). האולם הגדל שצורתו האות ריי'ש, רוחף בלחות אבן מלכניים במגוון גדלים. בחלק המערבי של האולם נמצאו שתי שקנות (תוכנית 1: חתק 3-3; איר 2), שהונחו בטור על הריצוף, ניצוב לקיר 1016 (1.0 × 0.5 מ') השקנות, האחת מלכנית (B462) והשנייה רבועה (B463; 0.5 × 0.5 מ'), נחצבו באבן גיר קשה ועובדו היטב. שני נקבים רחבים נמצאו בבסיסה של השוקנת המלבנית.

איור 2. השקנות במבנה 44, מבט לצפון.

דומה לו באופי קירותיו ובעוביים; רוב הקירות השתמרו לגובה 1.2 מ'. האולם חולק לשניים בקיר נמוך (W1004) בשל הבדלי גובה טבעיים, ולכן רצפתו של החדר הצפוני הרבוע (L20 ; 4 × 4 מ') בגובה כ-0.6 מ' ממפלס רצפת החדר המזרחי; שתי מדרכות ורחבות מובילות מהחדר הצפוני אל החלק הדורומי (L27 ; 3 × 8 מ'). בדומה לאולם המזרחי, נקבעו לאורק קירות האורק של האולם אומנות מקובלות זו לזו ובולטות פנימה, ששימשו בסיס לקשתות התקarra. שני חלקים האולם רוצפו בלוחות אבן שטוחים. בחלק הדורומי נמצאה מונחת באתרה, על הרצפה, שוקת עגולה (L455). על רצפת המבנה נמצאו מטבע מהמחצית הראשונה של המאה ה-IV לס"נ (סוקולוב וביכובסקי, להלן: מס' 3, מטבע מימי עלא אל-דין כי קובאד הא' (1220 לסה"נ; סוקולוב וביכובסקי, להלן: מס' 4) וכן גמה עם דמות האלה המאוחדת (סוקולוב, להלן), שתאריפה במאה ה-IV לסה"נ. סביר להניח שהגמה הדרה לכאנ משכבה III; המטבע הביזנטי המשיך להתגלגל במחוזר ושרד על רצפת האולם האומי או שחרר מהמלפס העליון; והמטבע הממלוכי, שייך לשכבה I, עת בנו על האולמות את מבנה 41 (להלן).

האולם המערבי חולק לחדרים בתקופה הממלוכית

(להלן): על רצפתו המקורית נבנו קירות W1003 ו- W1014, וקיר W1004 הוגה.

אחד התקיונים שנערכו כאשר בתקופה הממלוכית הפך האולם לשמש חדר מגורים (איור 3, להלן). במרכזה האולם ועל רצפתו, צמוד לקיר המערבי (W1007), הונחה שוקת מלבנית (L461 ; 0.8 × 0.4 מ'; איור 4), חצובה בסלע גיר קשה ומעובדת היטב. השוקת צמודה לאומנה, שבאותה מאבניה הובחנו כמה נקבים שנעודו כנראה לקישורת בעלי חיים. שוקת שנייה (L156), עגולה, הונחה בשקע חפור ברצפה, בפינה הצפונית-מערבית של האולם.

האולם המערבי (L16, L20, L27, L71, L20 ; 12 × 3 מ' אורק, יותר מ-3 מ' רוחב), הצמוד לאולם המזרחי,

איור 3. הכניסה לאולם 52, שנסתמה בשכבה המאוחרת, מבט לדרום.

איור 4. אולם 52 והשוקת המקבילה לקיר המערבי, מבט לדרום. לאחריו הושקתה נראית אומנה בקיר, ובחזית משמאל—אומנה נוספת נספחת בקיר המזרחי.

מוסותות, חלון בשימוש משני. בקצחו הדרומי שורדה ابن אחת גודלה מהאומנה הקדומה, אך הזווית ביןין בין הקיר הצפוני לא ישירה. אורך הקיר הצפוני (W1006b) 4 מ' ורוחבו לא אחיד — 0.45 מ' במוצע. הוא בניין אחרית מהקיר המערבי: שורה אחת של אבני אורך לא מוסותות, בקוו לא ישר, שהונחה על מפולת אבני מהמבנה הקדום, ללא עתלת יסוד. אף על פי כן השתרмерו ממנה שלושה נדככים (גובה השתרמות 0.6 מ'). מתארו של הקיר המזרחי (W1006c; 3.55 מ' אורך, 0.45 מ' עובי) ניתן לשער והוא בניין שורה אחת של אבני רוחב שחלקו לא סותת; הוא השתרמר רע, לגובה נדרכן אחד. קצחו הדרומי מעובה והוא רוכב על החדר שעשויה ממילוי מהודק של עפר מעורב באבנים קטנות (0.4 מ' עובי), ובו שברי כלי חרס. על הרצפה נחשף מפלס חיים וכן שברים רבים של כלי חרס מלוכלאים (למשל איזוריים 13:6, 8:6, 14:6, 2:6, 10:8–17).

מבנה 14. מתאר קירותיו של מבנה 14, הצמוד לקיר הצפוני (W1001) של האולם המערבי שכבה II, מצפון על פניהם השטח לפני החפירה ברכיבוע E6, אך המשכו נמצוא מחוץ לתחומי החפירה. הוא נחפר בחלקו. למבנה 2.5 מ' רוחב פנימי, 5.5 מ' רוחב חיצוני מרבי) קירות עבים (עובי ממוצע כמטר אחד). קיר אחד (W1003) נבנה בתוואי קשתי, והרוחה ביןו לבין קיר a 1001 מולא באבנים קטנות ובינוניות. הקיר הקשתי בניין בקפידה משני פנים של אבנים: האבנים בפן החיצון מוסותות, מונחות על צדן הצר ומוחדרו בבנייתן לצורת הקיר, ואילו האבנים בפן הפנימי מוקפדות פחות. המבנה (L14) רופץ בחלקו בולוחות אבן ובחלקו בשתי הפסיפס, על פי אבני הפסיפס הרבות שנמצאו פזורות בקטיעים שבהם נעדרו לוחות האבן. אבני הפסיפס עשוות אבן גיר בצעב לבן ($2 \times 2 \times 2$ ס"מ במוצע), ללא ליטוש או צבע. אופי הבנייה של הקירות והטימטריה בינויהם מצביעים על כך שהיא במקור מבנה ציבורי, נראה מסגד.

חדר 93 (5 × 6 מ' מידות החלל הפנימי) נחשף כמעט במלואו ברכיבוע F4, בשלוilo המערביים של שטח החפירה; קירו הצפוני לא נחשף במלואו, שכן הפן החיצון שלו נמצא מחוץ לשטח החפירה. הקירות הדרומיים (W1022) והמערבי (W1023) בניינים שתי שורות של אבנים, שהפן הפנימי שלהם מוסות, ואילו הקיר המזרחי (W1021) בניין משורה אחת של

חדר 25. מדרום-מערב לשני האולמות נבנה חדר 25, רבוע בצורתו (4 × 4 מ'); קירותיו החיצוניים השתמרו לגובה 1.3 מ', והם בניינים בסגנון דומה לוזה של המבנים שתוארו לעיל. עובי קירותיו כמטר אחד, והפן הפנימי שלהם טויח בטיח אפור בהיר שהשתמר על הקירות לגובה 0.7 מ'. הכניסה לחדר זה נקבעה בקיר המערבי (W1021) והוא נסתמה בתקופה הממלוכית, כאשר נבנה החדר הסמוך (L93, להלן); רצפת החדר עשויה גיר כתוש ומהודק. על הרצפה נתגלה באתרו ריכוז גדול של כלי חרס מהתקופה האסלאמית הקדומה (למשל אירור 7:9).

מבנה 84 (1.8 × 2.0 מ' מידות פנימיות) מרוחק כשולשה מטרים מדרום לאורם המוארך המזרחי (L52); קירותיו עבים ופינותיו מעוגלות. הקירות המזרחי והצפוני ישרים, ואילו הקירות המערבי והדרומי בניינים בצורה קשთית. קירות אלה יוצרים מבנה שצורתו מעוגלת מחוץ וחילו ובעו בפנים. המבנה השתמר לגובה 1.1 מ'. תשתיתו הונחה הישר על הסלע; בסיס הקירות עבה יותר מהקירות עצםם ומקנה למבנה צורה פרימידלית. המבנה טויח בטיח עבה (כמו שכבות טיח) מפניהם ומחוץ. לא נתגלה פתח למבנה ורק מעט ממצא קירמי נתגלה בו. שיטת הבנייה, צורת המבנה והטיח שעלה קירותיו, מצביעים לנוואה על כך ששימש שם תבואה.

שכבה I: התקופה הממלוכית
שרידים אדריכליים מהתקופה הממלוכית — כמה חדרים וקטעי קירות עם רצפות — נחשפו בליקוסים הקרובים לפניהם השטח בכל שטח החפירה; המכenza, לעומת זאת, היה פזרור בכל השטח. מעל שרידים הצלבר משקע פריך (0.6–0.4 מ' עובי) שצבעו אפור כהה — הובחנו בו שרידי מוקדים. יסודות החדרים והקירות נבנו על שרידי השכבות הקדומות ובמקומות אחדים נעשה שימוש במבנים עצםם, שהוכשרו למגורים: הוספו קירות חוצצים ושונו תוואי הקירות.

חדר 41. על שרידי של האולם המוארך המזרחי של שכבה II נבנה חדר 41 בኒזול הקירות המערבי והמזרחי של האולם הקדום והוספה כמה נדככים; החדר מלבני, לא-סימטרי (3.5×4.0 מ'), וקירותיו השתמרו לגובה 0.4 מ'. הקיר הדרומי לא השתמר, וייתכן שהכניתה לחדר היתה קבועה בו (איור 3). הקיר המערבי (W1006a), שאורךו 3.4 מ' ורוחבו כ-0.5 מ', נבנה שורה אחת של אבנים

להוסיף את הנרות שבאיור 12: 2, 4, 5 שנמצאו על רצפות אחירות באתר, מצבאים על כך שהיישוב התקיים ברכיפות לפחות עד ראשית או אמצע המאה ה' לסה"נ.

המכלול מורכב מכלים מייצוד מקומי, האופייניים לסוף התקופה הביזנטית ותקופה האומית. לא Late Roman Ware, כך שאפשר לשער שהמבנים הוקמו לאחר שהלטם אלה יצאו מכלל שימוש או שלא היו יותר בהישג יד, דהיינו בתחילת המאה ה' לסה"נ או משך המאה זו. מכלול זה עשיר למדוי והוא כולל קערות עדינות (Fine Ware; איור 7: 12), וכן טיפוסי קערות פשוטות שרווחו באותה עת (איורים 7: 13–14; 8: 20, מעט קערות מוגגות (איור 9), סירי בישול מוגגים (איור 10: 4–1), קערות בישול ומכסים (איור 10: 5–9), מספר רב של קנקנים הממשיכים את הטיפוסים של התקופה הביזנטית והאסלאמית הקודומה (איור 11: 1–8), קנקנים עדינים (איור 12: 9–11) שצרכיהם מעולה בדומה ל-FBW, וכן מעט כלים מטיפוס FBW (איור 13: 11–15), פכים פשוטים (איור 11: 16, 17), פכי מים מהרס צלבב (איור 11: 18–20) וצפחות (איור 21).

היישוב בשכבה I חדש נראה במחצית השנייה של המאה ה' לסה"נ, על כך מעיד הממצא הפזור על פני השטח בכל שטח החפירה, ללא לוקוסים נקיים. המכלול הקירמי של שכבה זו עשיר מאוד, בניגוד לדלותו של היישוב עצמו; נמצאו בעיקר כלים עשויים ביד, בהם קערות (איור 13: 9–3) ובלי בישול (איור 15: 6, 4–1), וכן קנקנים/פכים (איור 16: 5). שרבים מהם מעוטרים בדגמים הנדרסים מצירפים. הכלים העשויים על אובניים כוללים קערות פשוטות, לא מוגגות (איור 1: 13), קערות מוגגות (איור 14), ובهنן טיפוסים האופייניים למאה ה' לסה"נ (איור 3: 1–14), וכן קערות שמשק הופעתן ארוך למדי, כגון קערות מעוטרות במרח מתחת ליגוג (איור 5: 4, 14: 6), כל פאיינס (איור 14: 6) וקערות עם זיגוג חד-גוני יירוק (איור 14: 7–9). נמצאו רק מעט כלים מוגגים (איור 5: 15), וכן כלים סגורים, כמו קנקנים (איור 3: 1–16), פכים (איור 6: 6) וצפחות עשוויות בדפוס (איור 11, 10: 16), וכן נרות האופייניים לתקופה האיוונית או הממלוכית. כיוון שלא נמצא עדויות המאפשרות ליחס את הבניה המאוחרת לתקופה אחרת, סביר להניח שהממצא הופיע מעיד על זמן השיפוץ המאוחר של המבנים ועל משך החיים של השכבה — מאמצע המאה ה' לסה"נ ועד סוף המאה ה' לסה"נ.

אבניים בגוון גדלים, שהוספו להם אבני קטנות כדי לשמר על רוחב אחד; הם השתמרו לגובה 0.3 מ'. הכנסה אל החדר 1.2 (מ' רוחב) נקבעה בפינה המזרחית של קיר 1022. צמוד לקירות הדромית, המערבית והצפונית נבנה ספסל (W1024) מאבני גודלו. הספסל מטויח בשכבה דקה של טיח לבן עשווי מגיר כתוש; שידי התיח ניכרים בקטע הדромית. רוחב הספסל כ-0.5 מ' וגובהו ממפלס הרצפה כ-0.6 מ' (תוכנית 1: חתך 2–2).

על רצפת חדר 25 (ריבועים F–E4) השיין לשכבה II, נבנה בחלק הצפוני קיר (W1013) לא ישר, משורה אחת של אבני בגוון גדלים. נראה כי הקיר נבנה לאחר שהחדר יצא מכלל שימוש, אולי בשלב מלוכי מאוחר.

הממצא הקירמי

הקירםיקה הקדומה ביותר שנמצאה באתר, בלוקוסים נקיים 50, 58 ו-90, מאפשרת לתארך את השכבה הקדומה ביותר (שכבה III) לתקופות ההלניסטית והרומית הקדומה. ריכוז גדול של שברי כלי חרס מתקופות אלו נמצא בצד הדромית של האתר, בריבועים E1, F1 ו-H1 (לעיל), ללא הקשר סטרטיגרפי ברור, ונראה שהאתר מתקופות אלו משתרע מחוץ לשטח החפירה. טיפוס הכלים העיקריים הם סירי בישול (איור 5: 1–3) וקנקנים (איור 12: 4–5), אך גם מעט פכים ופכיות (איורים 15: 13–14, 16: 5), כלים דמויי כיסור (איור 19: 5) ושני כלים Zusirs למשחות (איור 20: 19: 5).

הממצא הקירמי המועט מפרק הזמן שמן המאה ה' עד אמצע המאה זו' או המאה ה' לסה"נ, נמצא ללא הקשר סטרטיגרפי לרוב על פניו הסלע. הממצא כלל כלים ממשפחות (איור 1: 6 Late Roman C African Red Slip) (איור 3: 6), קערות מעוטרות בעיטור מקדה (איור 4: 6) וקערות פשוטות עם שפה קשותה (arched rim).

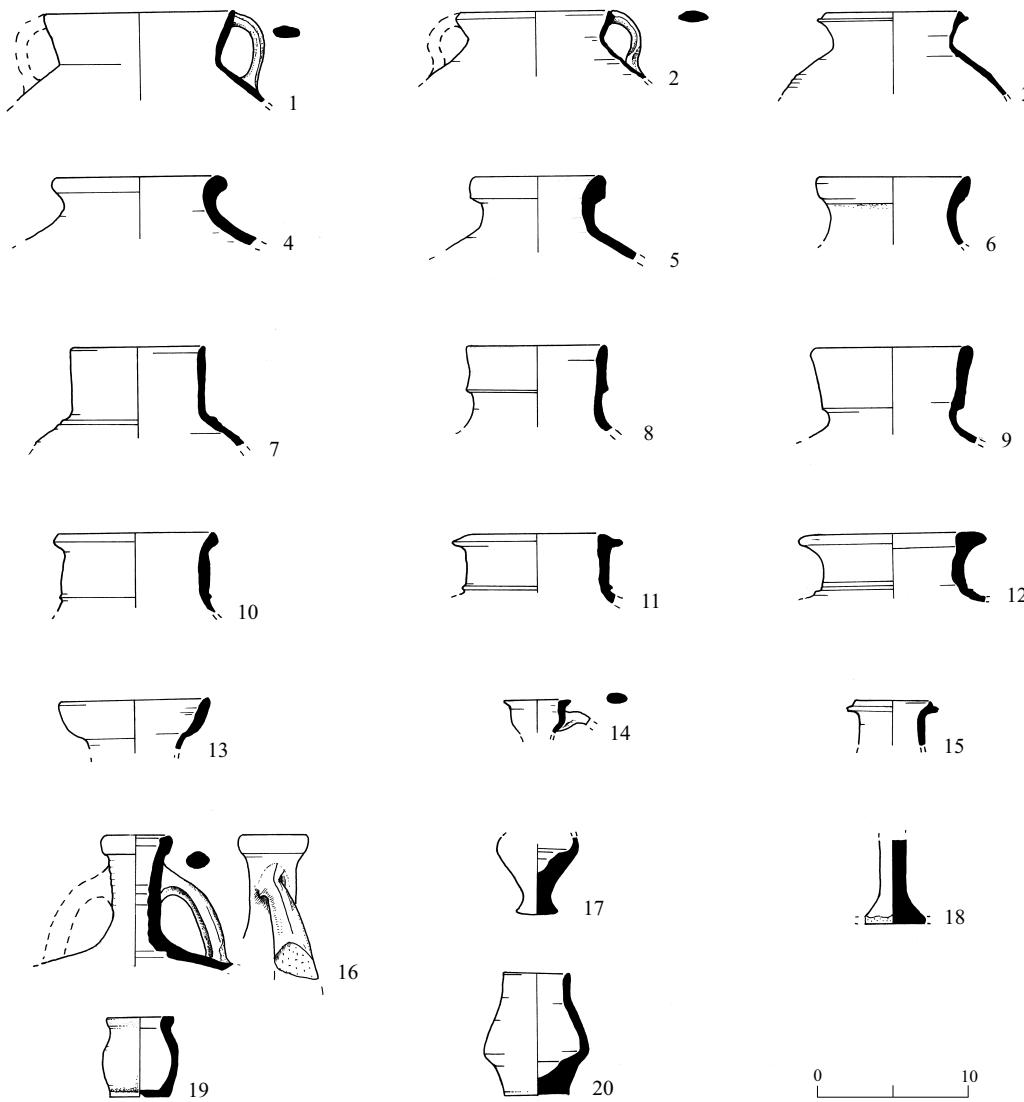
רוב הממצא הקירמי מהחפירה מתוארך לפרקי הזמן שמן אמצע המאה זו' עד למאה ה' לסה"נ; מכלול זה נמצא בלוקוסים 40 ו-84 בתחוומי השרידים האדריכליים של שכבה II (ריבועים E–D3) ובלוקוסים 50, 75, 82 ו-95 שבחלק הדромית של החפירה. החלב האחרון של שכבה זו מזוהג במעט שטחה על רצפת המבנה המרכזית (L22) ומתחת לקשת הנפוליה (L33), מתחת לאבני קשת (L72); נמצא זה, ובעיקר הכלים המוגגים (איור 9: 5) והנרות (איור 12: 1, 3), אליהם אפשר

ומקבילותיהם נמצאו בירושלים. קנקנים מס' 7–9, שנמצאו רק בלבוקס 75, שכיחים מאוד בקרב הקנקנים שנמצאו ב'כבר הגלויסקמות' שבגבעה הצלפתית (להלן), המתווך למשך התקופה ההלניסטית והתקופה הרומית הקדומה. קנקנים מס' 12–10 שכיחים בהרודיאן, והם תוארכו שם החל מהמאה הא' לספ'ען (Bar-Nathan 1981: Pls. 2:1–6; 3:1–5).

פכים ופכיות (איור 5:15–13). — נמצאו מעט פכים ופכיות. את שלושת הכלים המוצגים כאן (איור 5:15–13) ניתן לשער לתקופה הרומית הקדומה.

התקופות ההלניסטית והרומית הקדומה
סירי בישול (איור 5:1–3). — שלושה טיפוסים של סירי בישול מסוים התקופה ההלניסטית והתקופה הרומית הקדומה מוצגים כאן; שני טיפוסים (מס' 2, 3) אופייניים לתקופה הרומית הקדומה ימי בית הורדוס).

קנקני אגירה (איור 5:4–12). — מכלול הקנקנים שנמצא בריבועים F1 ו-D1 כולל כמה טיפוסים שיש לחרכם מן המאה הב' לפס'ען עד למאה הב' לספ'ען. קנקנים מס' 4–6 טיפוסים לתקופה ההלניסטית

איור 5. הממצא מתקופות ההלניסטית והרומית הקדומה.

► איור 5

מספר	הכלי	מס' רישום	ליקוס	תיאור	השווותה	תיאור/הערות
1	סיר בישול	273/3	75	חרס חום-אדום	Lapp 1961:185, Type 71.1:C Strange 1975:63–64, Fig. 14:3–13, 20	לפסה"ג 150–50 שכיה בירושלים בתקופה הרומית הקדומה
2	סיר בישול	173/4	75	חרס חום-אדום	Strange 1975: Figs. 13:1–8, 10, 12–16, 17–22; 14:1–2, 14–16 Lapp 1961:187–188, Type 71.1:N	שכיה בירושלים בתקופה הרומית הקדומה
3	סיר בישול	314/1	95	חרס חום-אדום	Strange 1975: Fig. 13:13, 15, 18–21 Lapp 1961:187–188, Type 71.1:P	חרס חום-אדום שמופע על פני הכליל מבחוּן חום בהיר מאד, ליבנה אפורה, הרבה גריסים לבנים זעירים, ציפוי מתכתית
4	קנקן	280/2	82	חרס חום-אדום	Lapp 1961: Type 11.3; Tushingham 1985: Fig. 18:16	חרס חום-אדום שמופע על פני הכליל מבחוּן חום בהיר מאד, ליבנה אפורה, הרבה גריסים לבנים זעירים, ציפוי מתכתית
5	קנקן	273/10	75	חרס חום-אדום	Lapp 1961: Type 11.3; Tushingham 1985: Fig. 18:12	המחזית השנייה של המאה הב' לסה"ג חרס חום-אדום שמופע על פני הכליל מבחוּן צלחה, גריסים לבנים זעירים, ציפוי מתכתית
6	קנקן	273/10	75	חרס חום-אדום	R/ מס' 5	חרס חום-אדום שמופע על פני הכליל מבחוּן צלחה, גריסים לבנים זעירים, ציפוי מתכתית
7	קנקן	258/4	75	חרס חום-אדום	Lapp 1961: Type 11.C (37–4 BC) Strange 1975: Fig. 15:6–11	חרס חום-אדום בהיר ליבנה אפורה, גריסים לבנים, ציפוי מתכתית
8	קנקן	273/9	75	חרס חום-אדום	Lapp 1961: Type 11.2:F (50–29 BC) Strange 1975: Fig. 15:12–15	חרס חום-אדום בהיר מבחוּן חום בהיר מאד, ליבנה אפורה, הרבה גריסים לבנים זעירים
9	קנקן	273/7	75	חרס חום-אדום	Lapp 1961: Type 11.2:G (37 BC – 68 AD) Strange 1975: Fig. 15:12–15	חרס חום בהיר מאד, הרבה גריסים לבנים, ציפוי מצוינית
10	קנקן	273/8	75	חרס חום-אדום	Bar-Nathan 1981: Pl. 3:4, 5	חרס חום בהיר מאד, ליבנה אפורה, הרבה גריסים לבנים زعירים, ציפוי טובה
11	קנקן	273/6	75	חרס חום-אדום	Bar-Nathan 1981: Pl. 2:1, 2, 4	חרס חום-אדום שמופע על פני הכליל מבחוּן חום בהיר מאד, ליבנה אפורה, מעט גריסים زعירים, ציפוי מצוינית
12	קנקן	314/2	95	חרס חום-אדום	Bar-Nathan 1981: Pl. 2:3, 5, 6	חרס חום בהיר, ליבנה אפורה, הרבה גריסים לבנים זעירים, ציפוי מתכתית
13	פק	273/11	75	חרס חום-אדום	Tushingham 1985: Fig. 23:23	התקופה הרומית הקדומה חרס חום-אדום שמופע על פני הכליל מבחוּן חום בהיר מאד, גריסים לבנים, ציפוי מצוינית
14	פקית	280/8	82	חרס אפור	Lapp 1961: Type 31.D:5 (37–4 BC) Tushingham 1985: Figs. 20:19; 21:27–32; 23:17, 18, 21	פקיות מטיפוס זה אופיינית لتקופה הרומית הקדומה, אר שפת המדר' העדינה כאן ויצאת דופן
15	פקית	273/12	75	חרס חום-	Strange 1975: Fig. 15:23 Tushingham 1985: Fig. 21:15–17 Bar-Nathan 1981: Pl. 4:10, 14, 15	בחיר, ציפוי מתכתית
16	צפחת	280/9	82	חרס חום-אדום	Tushingham 1985: Figs. 20:17; 21:22–26; 22:42; 23:22 Bar-Nathan 1981:60, Ill. 89, Pls. 4:12, 12A, 13; 9:11	חרס חום-אדום שמופע על פני הכליל מבחוּן חום בהיר מאד, הרבה גריסים לבנים זעירים, ציפוי מצוינית

איור 5 (המשך)

מס' הכללי	מס' רישום	לוקס	תיאור	השוואות	תיאור/הערות
17	כלי דמוי כישור	95	חרס חום בהיר, ליבנה אפורה, הרבה גורסים לבנים וערבים, צריפה טובה	המאות הדר'–הבר' לפסה"נ	Strange 1975:59–60, Fig. 15:33, 34 Guz-Zilberstein 1995:304–305, Fig. 6.26:12
18	כלי דמוי כישור	75	חרס חום–אדמדם שמוופע על פניו הכליל מבחן חום בהיר מאוד, ליבנה אפורה, גורסים זעירים ורבים, לבנים וחוורבים	כליCSIRO מטיפוס זה תוארכו בדורו לסוף המאה ה' עד תחילת המאה הא' לפסה"נ, ובירושלים — לתקופה הרומית הקדומה	Tushingham 1985: Figs. 19:34; 22:14–20 Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.26:27
19	כלי רפואי CSIRO	20	חרס חום–אדמדם	כלים דומים נמצאו במצדה ובתל דוד	Hershkowitz 1986: Type A, Fig. 1:3, Pl. 9:D Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.25:10, 14, Photo 6.22:B
20	כלי רפואי CSIRO	85	חרס חום–אדמדם	כלים דומים נמצאו בירושלים והוארך שם לסוף המאה הא' לפסה"נ עד שנת 70 לסיה"נ בתל דוד תוארכו כלים דומים לתקופה ההלניסטית	Hershkowitz 1986: Type A, Fig. 1:1, Pl. 9:B Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.25:8, 9

הג' לפסה"נ עד המאה הא' לסיה"נ) (Hershkowitz 1986).

התקופות הרומיות המאוחרת והביזנטית
 הכלים שבאיור 6 נמצאו פזורים על פני השטח ובambilויים (עליל), ויש בהם כדי להעיר על נוכחות במקומות זו ואולי על שרידים בנויים שטרם נחשפו. בין המוצאים היו שלושה כלים מיובאים משפחחת Late Roman Ware אשר יחד עם הכלים שבאיור 6, תרמו להבנת הרצף של השכבות באתר. כלים כמו מס' 5 מופיעים במקלולים מהמאות הג'–הדר' עד למאה הח' לסיה"נ.

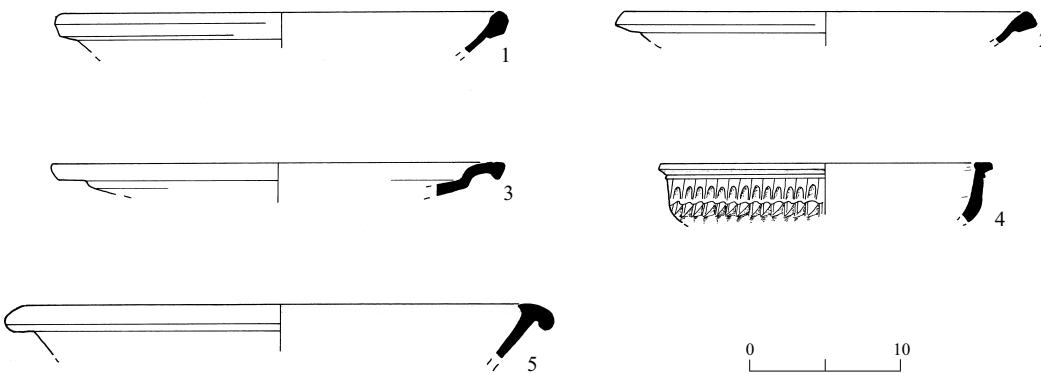
קערות מיובאות (Late Roman Ware); איור 6: 3–1.— אלה הם כלים של השולחן המיובאים של התקופה הביזנטית — רק מעטים מהם נמצאו בחפירה זו. בלוח מוצגים שני כלים, האחד מטיפוסי Phocaean Red Ware (LRC; איור 1: 6, 2) וכלי אחד מטיפוסי ARS (איור 3: 6).

קערות עם עיטור מקודה (איור 4: 6). — הקערות המעוורות בעיטור מקודה הן מקובצות כלים של השולחן שיוצרו בייצור מקומי. קבוצה זו תוארכה מסוף המאה הג' או תחילת המאה הדר' עד למאה ה' לסיה"נ (Magness 1993:185–191).

צפתה (איור 5:16). — צפתה שלה צוואר ארוך ולmedi היא אחד הכלים הנפוצים באזורי ירושלים בתקופות ההלניסטית והרומית הקדומה; הצפתה המוצגת כאן שייכת ככל הנראה לתקופה ההלניסטית, שכן הכלים המוחשיים לתקופה הרומית עדינים יותר.

כלים דמויי כישור (איור 5:17, 18). — שני טיפוסים שכיחים מיוצגים מכלול זה. מס' 17 שייך לכלים הקדומים יותר, הכבדים, שלהם צוואר קצר למדי, גוף רחב ורגל קצרה; כלים אלה קטנים וכבדים יותר ותאריכם בתקופה ההלניסטית. מס' 18 שייך לכלים המאוחרים יותר, העדינים, המאפיינים ברגל ארוכה וצוואר ארוך וצר. הכלים המאוחרים החלו להופיע במכלולים של סוף המאה ה' לפסה"נ והמשיכו עד סוף המאה הא' לפסה"נ; לקרה סוף המאה הא' לפסה"נ מפנים הכלים דמויי הכישור את מקומם לכלים עם גוף אגסי ובסיס שטוח.

כלים רפואיים (איור 5:19, 20). — שני כלים זעירים שנמצאו בחפירה היו מיועדים ככל הנראה להכיל משחות רפואיות. כלים אלה נפוצו בתקופה ההלניסטית. מהמאה הג' לפסה"נ יובאו ארץח כלים מסווג זה, אם כי שני הכלים שנמצאו הם ננראות מייצור מקומי. כלים דומים תוארכו למן המאה

איור 6. קערות מהתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית.

מספר	שם/רישום	לוקוט	תיאור	תיאור (לסה"נ)	השוואה
1	181/2	40	חרס חום-אדום שטופע על פני הכליל המאה ה-וו'-תחילת המאה ה-ז'	חרס חום-אדום שטופע על פני הכליל המאה ה-וו'-תחילת המאה ה-ז'	Hayes 1972:343–346, LRC Form 10A
2	181/1	40	חרס חום-אדום	חרס חום-אדום עד אמצע מאה זו	Hayes 1972:343–346, LRC Form 10C, Fig. 71
3	273/1	75	חרס כתום, ממוקך בפנים ובבחוץ	חרס כתום, ממוקך בפנים ובבחוץ 450–360	Hayes 1972:112–116, ARS Form 67, Fig. 19
4	255/1	50	חרס חום שטופע על פני הכליל מבחוץ חום בהיר, לבנה אפורה, גיריסים לבנים, עיטור מקדרה מחוץ, צריפה מצוינת	חרס חום שטופע על פני הכליל מבחוץ חום בהיר, לבנה אפורה, גיריסים לבנים, עיטור מקדרה מחוץ, צריפה מצוינת	Magness 1993:185–187, Rouletted Bowls Form I
5	273/2	75	חרס חום בהיר, גיריסים שחורים זעירים, צריפה מצוינת	חרס חום הג'/תחילת המאה הדר' עד למאה ה-וו' (או מעט מאוחר יותר)	Magness 1993: Form I

Magness 1993:198–199, Byzantine Ware (ר', Byzantine Ware (ר', FBW Form 2B), והן תוארכו למן אמצע המאה ה-וו' עד המאות ה-ט–ה-ז' לסה"נ).

קערה מעוטרת בציור (איור 7). — כלים מצוירים מתחילה להופיע לקרأت סוף התקופה האומית ומשיכים אל תוך התקופה העבאסית, עד תחילת המאה ה-ט' לסה"נ.

קערות פשוטות, שעויות ביד ומעוטרות (איור 7–20). — הקערות המעוטרות בסרוק, בחריטה ובטבעת קנה, דומות בחומר ובצורתם לשאר הקערות במקול, אך עד כה לא נמצאו כלים דומים במקולים אחרים ונראה שהן יוצרו ביוזמה של קדר מקומי. נראה שיש לתארך אותן באופן כללי מהמאה ה-וו' עד למאה ה-ח' לסה"נ.

קערות עם שפה קשותה (Arched-Rim Basins) (איור 8). — הקערות מייצגות את התקפות

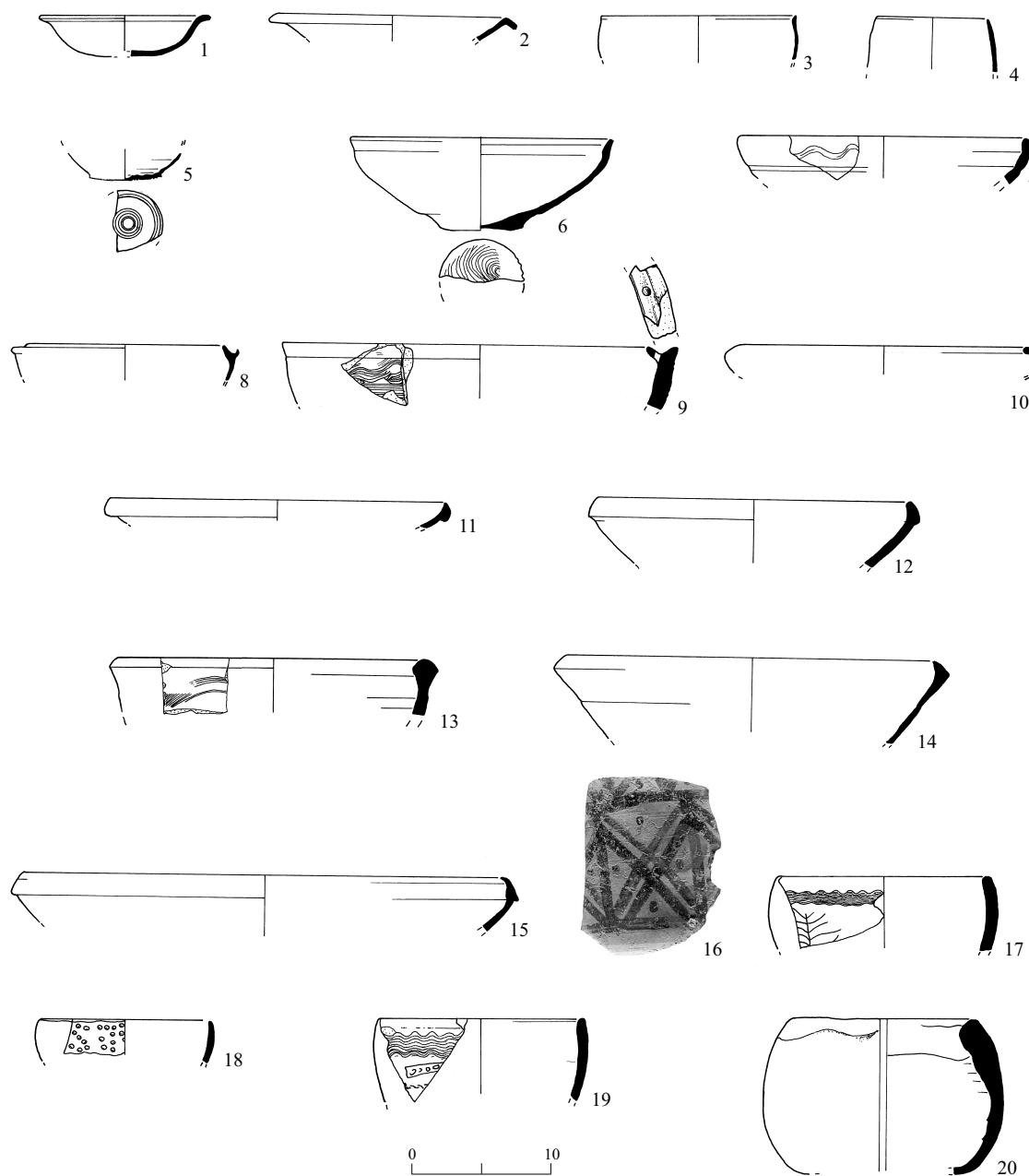
; Arched-Rim Basins (איור 6:5). — קערות מטיפוס זה מייצגות את ההתקפות הצורניות של כלים ממשפחה זו מסוף המאה ה-ג' ועד תחילת המאה ה-ח' לסה"נ.

התקופה האסלאמית הקדומה, במקול זה, שנתגלה בלוקוטים נקיים (L27, L26, L48, L66, L47, L84), נכללו כלים מהתקופה האסלאמית הקדומה.

קערות עדינות וספל ממשפחתי FBW (איור 7:8). — במאה ה-וו' החלו להופיע משפחה חדשה של כלי שולחן, Fine Byzantine Ware, שכלה בעיקר קערות שהחליפו את הקערות המוטרות בעיטור מקדרה. עיקר פריחתן של כלים FBW בתקופה האסלאמית הקדומה, עד למאה ה-י' לסה"נ.

קערות פשוטות (איור 7:9–15). — רוב הקערות הפשוטות (מספר 9–15) מהקוטן את ה-

Fine

איור 7. קערות מהתקופה האסלאמית הקדומה.

בסרוק. קדרות אלה אופייניות לתקופה האסלאמית הקדומה, ותוארכו בירושלים למאות הח'–הנ' לסה'ג' (Magness 1993:210–211); הן נפוצות גם בשפלת החוף ובאזור הארץ, אך החומר שמהן הן עשויות שונה מהכליים הירושלמיים. הטווה הcronological של כלים אלה רחב יותר, תהילתם כבר בתקופה

הצורה מסוף המאה הג' ועד תחילת המאה הח' לסה'ג'.

קדרות עם שפה נטוה פנימה (Incurved-Rim Basins); איור 8:6–8). — טיפוס זה מאופיין בכלים גדולים עם שפה נטוה פנימה ולובב מעובה. רוב הכלים מעוטר

► איור 7

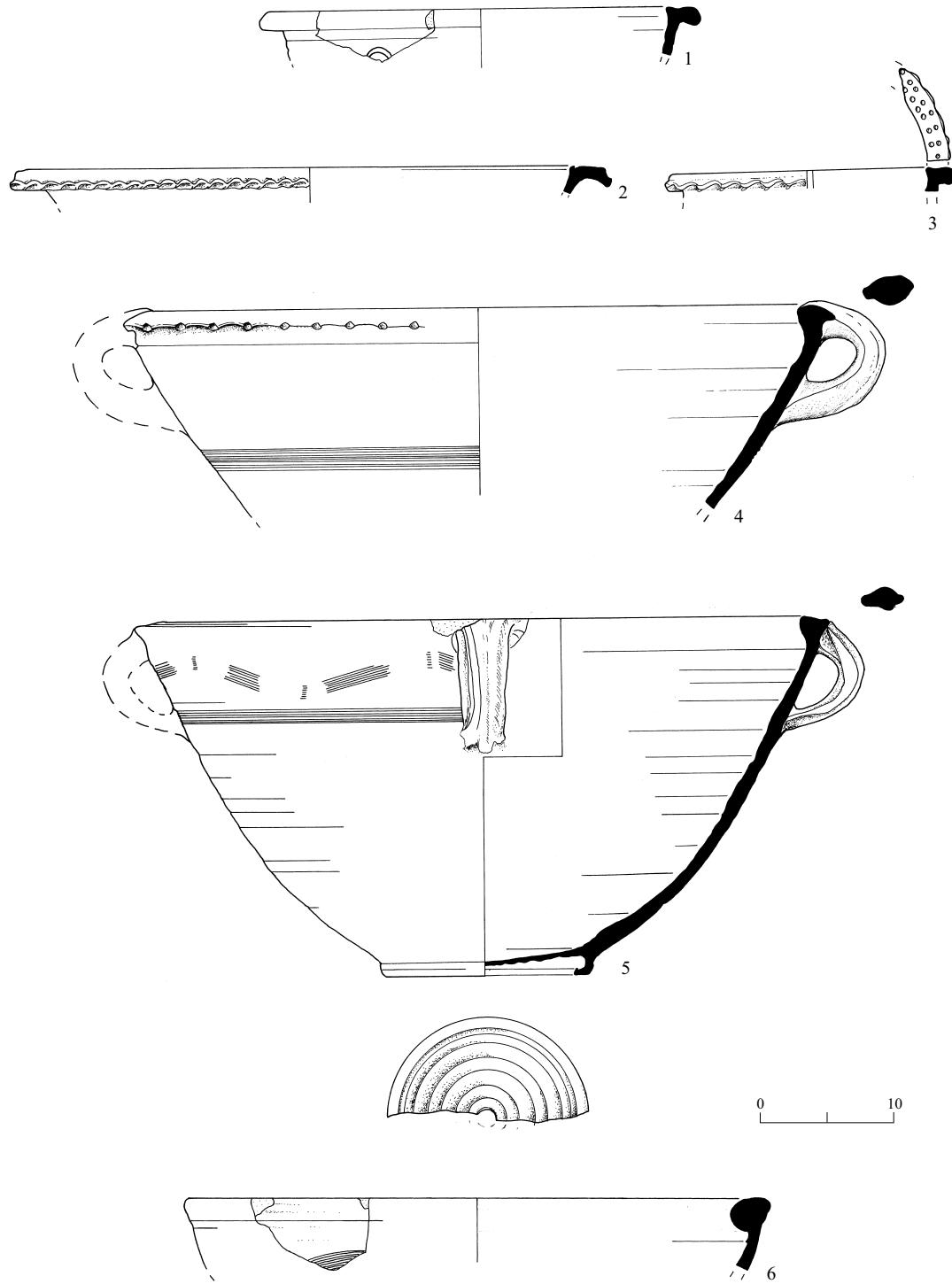
מספר הכלי	מספר רישום	ליקוט	תיאור	תיאור (לס"ה נ')/הערות	השוואה
1	258/1	75	חרס חומ-בahir, ליבנה אפורה, ממוקם בפנים ובחוון מרוק מכני	אמצע המאה ה'ו עד סוף המאה ה'ז/תחילת המאה ה'ט	Magness 1993:199–200, FBW Form 2B Gichon 1974:123, Type b, Fig. 2:7, Pl. XX:1–3
2	181/3	40	חרס חומ-אדמדם בהיר, ליבנה אפורה, צריפה מתקנית	אמצע המאה ה'ו עד המאות ה'ט–ה'ז	Magness 1993:200, FBW Form 2C Gichon 1974:123, Type b, Fig. 2:6
3	213/1	53	חרס חומ בahir, ליבנה אפורה, מטען מפולם היטב, צריפה מצוינת	אמצע המאה ה'ו עד סוף המאה ה'ח	Magness 1993:193–196, FBW Form IE Gichon 1974:128, Type e, Fig. 5:25, 26
4	258/2	75	חרס חומ בהיר, ליבנה אפורה, גרייסים לבנים, פס מירוק בחוון, צריפה מתקנית	המאות ה'ח–ה'ט'	Magness 1993:194, 196, FBW Form IE Gichon 1974:125–126, Type y, Fig. 3, Pl. XXI
5	258/3	75	חרס חומ בהיר, ליבנה אפורה, טין מפולם היטב, ממוקם, צריפה מתקנית	קערות עם חריצים קונצנטריים על הבסיס נפוצות בעיקר מסוף המאה ה'ז עד אצעם המאה ה'ח'	Magness 1993:193–196, FBW Form ID Gichon 1974:123, Type a, Fig. 1:4–5, Pl. XIX:3
6	168/1	27	חרס חומ בהיר, ליבנה אפורה, גרייסים לבנים וכחאים, צריפה מצוינת	המאות ה'ז–ה'ח' ואילך	Magness 1993:194–197, FBW Form IF
7	231/1	59	חרס חומ בהיר מואוד, ליבנה אפורה, גרייסים לבנים ושחורים צעירים, צריפה מתקנית	אמצע המאה ה'ז עד תחילת המאה ה'ח'	Magness 1993:193–194, FBW Form IA
8	222/1	52	חרס חומ בהיר, ליבנה אפורה, מטען מפולם היטב, ממוקם בפנים ובחוון, צריפה מתקנית	קערות עם שפת מרוב נדרירות במשפהFBW F, והן תוארכו לא赞赏 המאה ה'ז עד המאה ה'ז	Magness 1993:198–199, FBW Form 2A
9	140/1	27	חרס חומ-אפור, צריפה מתקנית, השדיינות (למשל מס' 12), שפת מרוב עם נקב ² , עיטור סרוכ.	קערה זו מהקלה את הקערות, אך היא גדורלה וגסה יותר, ושפהה הפנימית מנוקבת; הכלוי עוטר בסורק, עיטור שנינו נפוץ על כלים ביונティים עדינים	
10	288/2	87	חרס חומ-אדמדם, צריפה מתקנית		Magness 1993:198–199, FBW Form 2B:8
11	140/1	44	חרס חומ-כתום, טין מפולם היטב, צריפה מתקנית		Magness 1993:198–199, FBW Form 2B:5
12	201/1	41	חרס חומ בהיר, גרייסים לבנים, ליבנה אפורה, עיבוד בסכין מבנים ומבחוץ, צריפה מתקנית		Magness 1993:198–199, FBW Form 2B:7
13	222/2	52	חרס חומ בהיר, ליבנה אפורה, הרבה גרייסים לבנים זעירם, צריפה מצוינת, עיטור בסורק		Magness 1993:198–199, FBW Form 2B:7
14	240/1	52	חרס חומ-אפור, גרייסים לבנים, צריפה מתקנית		Magness 1993:198–199, FBW Form 2B:7
15	260/1	66	חרס חומ בהיר, ליבנה אפורה, מעט גרייסים לבנים, צריפה מתקנית		Magness 1993:198–199, FBW Form 2B:7

איור 7 (המשך)

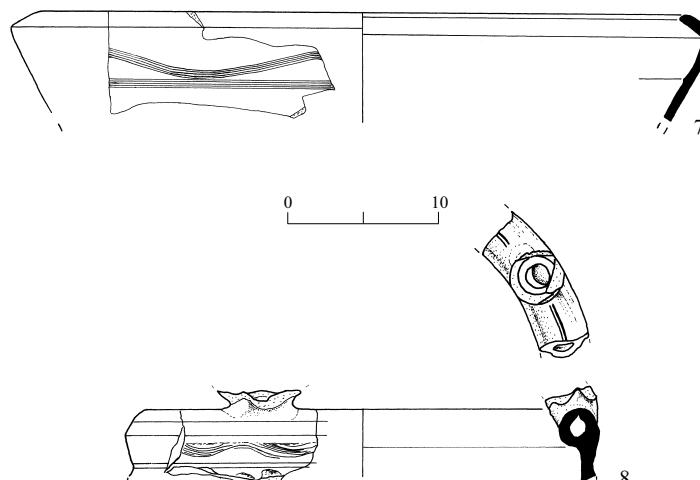
מספר	הכלי	מס' רישום	ליקוס	תיאור	תיאורוק (לסה"נ)/הערות	השוואה
16	שבר	170/3	36	חרס חומם בהיר, גריסים לבנים, ציפוי מתכתית, ממורק ומעוטר בציריך חום בהירן	Najjar 1989: Fig. 9:31–32 Najjar and Sa'id 1994: Fig. 2:1, 2 Avissar 1996:121, Unglazed Bowls Type 9, Fig. XIII.72	
17	קערה	170/1	36	חרס חומם בהיר מאד, ציפוי מתכתית, עיטור חרוחת ומסורת מבחן		
18	קערה	288/1	87	חרס חומם בהיר מאד, ציפוי טוביה, עיטור טבוע מבחרון		
19	קערה	170/2	36	חרס חום שמוספו על פני הכליל מבחרון חום בהיר מאד, הרבה גריסים לבנים זעירים, ציפוי מצוינית, עיטור חרוחת ומסורת בבחוץ		
20	קערה	297/1	90	חרס חום בהיר מאד, ליבת אפורה, גריסים לבנים ושהורים, ציפוי מתכתית		

איור 8 ◀

מספר	הכלי	מס' רישום	ליקוס	תיאור	תיאורוק (לסה"נ)/הערות	השוואה
1	קערה	278/1	81	חרס חום בהיר, הרבה גריסים לבנים, עיטור חרוחת המאה ה'ח' עד סוף המאה ה'ז/תחילת המאה ה'ח'	Magness 1993:206–207, Arched Rim Basins Form 2A	
2	קערה	143/1	28	חרס צלהב, גריסים שחורים וללבנים, עיטור טבוע ובהונן על השפה	Magness 1993:206–208, Arched Rim Basins Form 2A	
3	קערה	211/1	49	חרס חום שמוספו על פני הכליל מבחרון חום בהיר מאד, חסמים אדומים, לבנים ושהורים זעירים, ציפוי מצוינית, עיטור בהונן על השפה	Magness 1993:206–208, Arched Rim Basins Form 2B	
4	קערה	261	69	חרס חום בהיר, ליבת אפורה, גריסים שחורים זעירים, חיפוי עצמי צלהב מבחרון, ציפוי מתכתית, עיטור סרוק	Magness 1993:209, Arched Rim Basin, From 3	
5	קערה	191/1	41	חרס חום שמוספו על פני הכליל מבחרון חום בהיר, ליבת אפורה, גריסים לבנים, ציפוי מתכתית, עיטור סרוק	Tushingham 1985: Fig. 35:8	
6	קדרה	127/1	22	חרס צלהב, גריסים חומיים גדולים שנויים, ציפוי טוביה, עיטור סרוק על דופן הכליל ובהונן על השפה	Magness 1993:210–211, Incurved Rim Basin	
7	קדרה	126/1	19	חרס חום בהיר, ליבת אפורה, גריסים לבנים וכחים זעירים, ציפוי מצוינית, עיטור סrok	Magness 1993:210–211, Incurved Rim Basin	
8	קדרה	210/1	52	חרס חום בהיר, ציפוי מתכתית, שפה חלולה עם פתח להכנת נזולים, עיטור סrok		

איור 8. קערות וקדורות מהתקופה האסלאמית הקדומה.

איור 8. (המשן)

מחבת בישול מזוגגת (איור 10:5). — מחבתות דומות ששפטן מקופלת חוצה תוארכו לתקופה האסלאמית הקדומה.

קדרות בישול (איור 10:6, 7). — תחילת הופעתן של קדרות הבישול הפשטות כמו מס' 6 ו-7 כבר במאה ה' לסה"נ, והן ממשיכות להופיע במקלולים בשינוי צורה עד המאה ה' לסה"נ, ואולי מאוחר יותר.

מכסים של קדרות בישול (איור 10:8, 9). — המכסים היו מיועדים לקדרות בישול פשוטות (כמו אלה שבאיור 10:6, 7), וזמן כזמן של הקדרות אי אפשר לקבוע את תאריכם רק על פי הצורה).

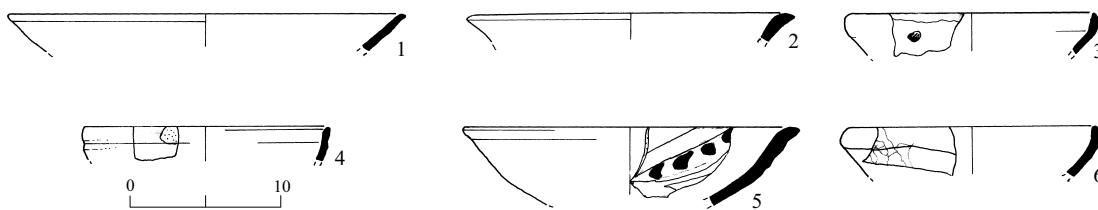
קנקני אגירה (איור 11:1–8). — קנקני אגירה מאפיינים את המכליים האומיי והעבאסי, ונראה שצורך לשיך את כולם לפרק זמן אחד, מסוף המאה ה' עד אמצע המאה ה' לסה"נ. הקנקנים נחלקים לאربع קבוצות:

- (1) **לקנקנים מס' 1–3** צריפה מתכתית ועיטור סרווק.
- (2) **קנקנים מס' 4–6** הם רכס עדין על שפה מעובה; קנקנים שאופייני להם רכס עדין על שפה מעובה; קנקנים אלה יוצרו במגוון גדלים, לגודלים שבהם יש לעיתים רכס נוספת בסיס הצווארון.

הbianitiae והם ממשיכים לשמש באופן נרחב עד למאה ה' לסה"נ (Avissar 1996:124–127, Fig. XIII.79). כלים עם שפה חולה כמו מס' 8 נדרים למדי, ובכלז זה אף השתמר פתח להכנת נזלים.

קערות מזוגגות (איור 9). — רק מעט קערות מזוגגות נמצאו בחפירה, רובן פשוטות עם זיגוג אלקלוי (3:1:9); מעטות הן הקערות הפשטות המזוגגות בזיגוג עופרת חד-גוני או מעוטרת בצליבה בזיגוג (4:9, 5). רק קערה אחת, שעוטרה בזיגוג עופרת חד-גוני, שיכת לכליים המזוגגים העדינים (6:9), מאפשרת להצביע על המשך היישוב במחיצת הריאונה של המאה ה' לסה"נ, אם כי סביר להניח בדילולות.

סירי בישול (איור 10:4–1:4). — **סירי הבישול** המזוגגים הם חידוש במקלולי הכלים של התקופה האסלאמית הקדומה. אלו הם כלים סגורים, פערוריים, גופם מעוגל עם ידיות רחבות או פקיות ומספר צורות שפה (Avissar 1996:132–134). הzigzag היה מוגבל לבסיס הפנימי, אם כי אפשר למצוא לעיתים התזוזה זיגוג על שאר חלקים הכלילי. כל בישול מזוגגים החלו להופיע במקלולים ככל הנראה רק לקראת סוף המאה ה' לסה"נ.

איור 9. קערות מזוגגות מהתקופה האסלאמית הקדומה.

מספר	שם רישום	מקום	תיאור	השוואה
1	128/2	22	חרס חום בהיר מאוד, זיגוג אלקלוי לבן בפנים ובחוץ	חרס חום באיסר 1996:82–85, Glazed Bowls Type 11, Fig XIII.11, Photo XIII.18
2	213/2	53	חרס חום-אדמדם בהיר מאוד, גרייסים חומיים, זיגוג אלקלוי בפנים ומעבר לשפה	חרס צלחה, זיגוג אלקלוי יקרק בפנים ומעבר לשפה
3	260/2	66	חרס צלחה, זיגוג אלקלוי יקרק בבחוץ	Avissar 1996:75–76, Glazed Bowls Type 2, Fig XIII.2, Photo XIII.1 (and color plate)
4	142/1	22	חרס צלחה, זיגוג צהבהב בפנים מעוטר בפסים בזיגוג יוק וכתמיים בזיגוג חום, כתמי זיגוג צהבהב יקרק בחוץ	Whitcomb 1990–1991:53, Early Splash Cream Ware, Fig. 2:f-h
5	128/1	22	חרס צלחה, הרבה גרייסים חומיים, חיפוי לבן בפנים ומעבר לשפה, זיגוג צהוב מחוספס בפנים, נזילות זיגוג בחוץ	Avissar 1996:75–76, Glazed Bowls Type 5, Fig XIII.5
6	240/2	52	חרס חום-ורדרד בהיר מאוד, חיפוי לבן בפנים ובחוץ, זיגוג חום-צהבהב בפנים, זיגוג צהוב בהיר בחוץ	Avissar 1996:78–82, Glazed Bowls Type 8, Fig XIII.8

פכים עדינים למים מחרס צלחה (איור 11: 18–20). — פכים אלה הם אחד מסימני היכר של התקופה האסלאמית הקדומה.シア הופעתם בתקופה העباسית, אך ניצנים ראשונים, גסים יותר, אפשר למצוא כבר במקלולים רק באמצעות המאה ה-11 (Avissar 1996:156–160, Small Containers Type 2–8).

צפתה (איור 11: 21). — ציפות היו נפוצות בתקופה האומנית, והן מתמעטות בתקופה העباسית. הטיפוס שבאיור 11: 21 הוא אומני באופיו.

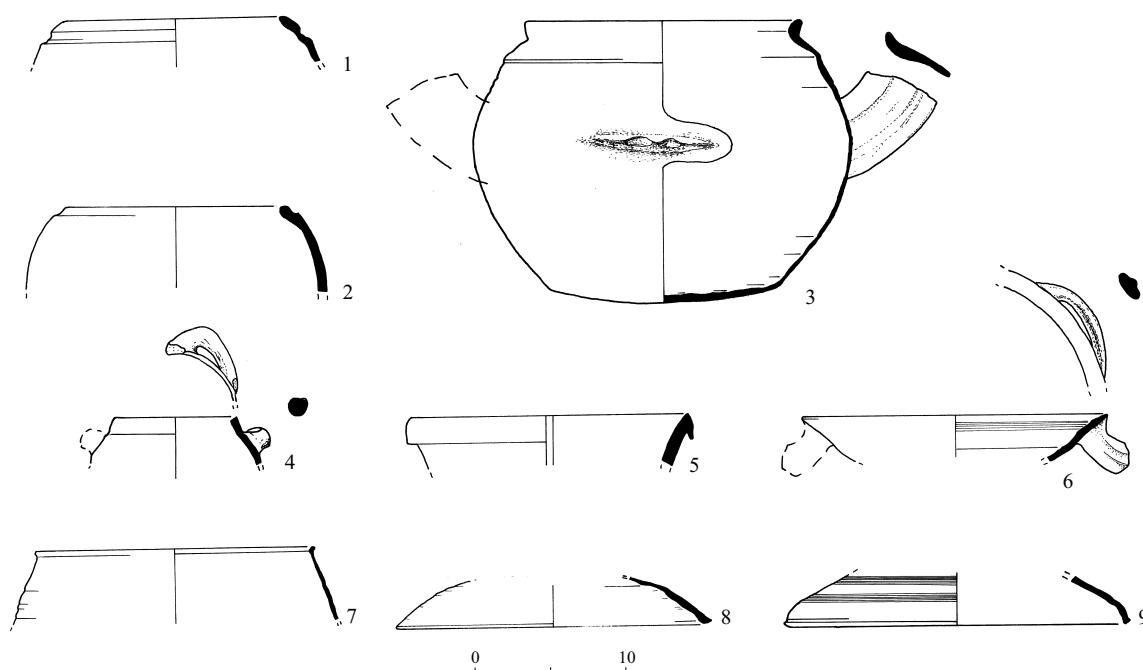
נרות (איור 12). — הנרות נחלקים לשני טיפוסים: נר-פמווט (מספר 1 ו-2) הנפוץ מן התקופה הביזנטית ועד לתקופה העباسית (יתכן שהברים לא נמצאו באטרם); נרות עם ידית לשון (מספר 3–5) האופייניות לתקופה העباسית, עד למאה ה-11 לס.הנ.

(3) קנקן מספר 7 הוא וריאנט של הטיפוס המוצג בכלים מספר 4–6. הוא מאופיין בהיעדר רכס על השפה וצוואר מנופח.

(4) קנקן מספר 8 מאופיין בצוואר ארוך וישר ושפה מחודדת.

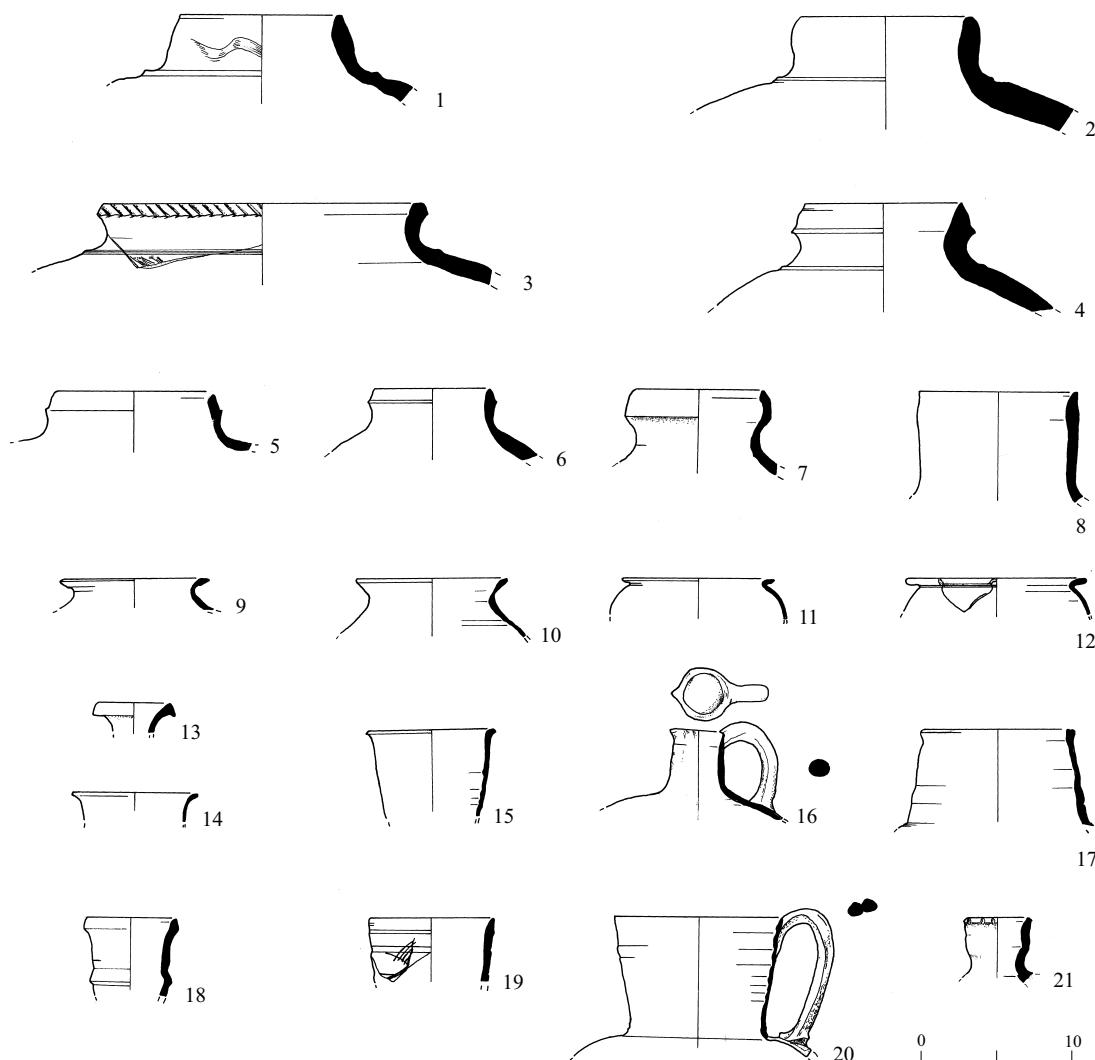
קנקנים עדינים (איור 11: 9–12). — את הקנקנים הקטנים (מספר 9–12) יש ליחס לפיסוג החרס וצריפתו לקבוצת הכלים הביזנטים העדינים (Fine Byzantine Ware; ר' Magness 1993:236–239, Form 1B and 1C), שנמצאו במקלולים אחדים בירושלים, אם כי טרם פורסמו. מגנס מתחארת אותם למן אמצע המאה ה-IX עד תחילת המאה ה-CH' לס.הנ.

פכים (איור 11: 13–17). — הפכים שייכים למשפחת כלים דומים נמצאו בח'רבת אבו צונה, שם הם תוארכו למן אמצע המאה ה-IX עד תחילת המאה ה-CH' לס.הנ. (Cohen-Finkelsein 1997: Fig. 6:1, 2, 5, 6)

איור 10. כלי בישול מהתקופה האסלאמית הקדומה.

מספר הכלי	שם'	הכלי	מס' רישום	לוקס	תיאור	השווות	תיאורן (לסה"נ)/הערות
1	סיר בישול	חרס חום-אדום, כתמי זיגוג צהבהב	230/1	52	נראה שזו סיר הבישול הנפוץ מבין סירי התקופה האסלאמית הקדומה; תחילת הופעתו נראתה במהלך השניה של המאה ה-ט', ואפשרו למצואו עד למאה הי"א, למשל בשכבות ההרס במצודה של עמאן (ככל הנראה, רעידת האדמה בשנת 1033)	Avissar 1996:132, Cooking Vessels Type 3, Fig. XIII.90 Northedge 1992:143–144, Fig. 137:7	
2	סיר בישול	חרס חום, חסמים לבנים	230/2	52	כנראה וריאנט של כלי מס' 1	At סירי הבישול עם ידיות הסרט המאור והובוט, מוכחות רק בעיט, יש לשירות להקופה התקופה, הפנימי של הכלוי מוך בהוננות קטנות. כלים דומים נמצאו בקיסריה, והוצעו מכלול הצלבני, ומדובר זאת נוטה פרינגל לשער ואלה לתקופה האסלאמית הקדומה. סיר בישול דומים נמצאו גם בתל יקנעם ובשכבות ההרס במצודה של עמאן	Avissar 1996:132–133, Cooking Vessels Type 5, Fig. XIII.92 Pringle 1985:176–177, Fig. 2:7, 8 Northedge 1992:143–144, Figs. 137:5; 141:2
3	סיר בישול	חרס חום, זיגוג חום-סגול על חלקו התיכון, הפנימי של הכלוי	115/1	16	את סירי הבישול עם ידיות הסרט המאור והובוט, מוכחות רק בעיט, יש לשירות להקופה התקופה, הפנימי של הכלוי מוך בהוננות קטנות. כלים דומים נמצאו בקיסריה, והוצעו מכלול הצלבני, ומדובר זאת נוטה פרינגל לשער ואלה לתקופה האסלאמית הקדומה. סיר בישול דומים נמצאו גם בתל יקנעם ובשכבות ההרס במצודה של עמאן	Avissar 1996: Figs. XIII.90:8; XIII.91:1; XIII.97:1 Northedge 1992: Fig. 137:6	
4	סיר בישול	חרס חום-אדום, חסמים לבנים	110/1	13	התקופה האסלאמית הקדומה	התקופה האסלאמית הקדומה	Avissar 1996:139, Cooking Vessels Type 13, Fig. XII.100
5	מחבת	חרס חום-אדום, כתמי זיגוג צהבהב	261/2	69	המאה ה-ט' עד תחילת המאה ה-ח'	המאה ה-ט' עד תחילת המאה ה-ח'	Tushingham 1985: Fig. 32:7, 8
6	קדרה	חרס חום כהה	282/1	84	סוף המאה ה-ח'/תחילת המאה ה-ח' עד המאות ה-ט–הי'	סוף המאה ה-ח'/EndInit המאה ה-ח'	Magness 1993:214, Casseroles Form 3
7	קדרה	חרס חום כהה, מרכיב חולתי	122/1	22	חרס חום כהה, מרכיב חולתי, צריפה טוביה	חרס חום כהה, מרכיב חולתי, צריפה טוביה	
8	מכסה	חרס חום כהה, מרכיב חולתי, צריפה טוביה	230/3	52	התקופה האסלאמית הקדומה	התקופה האסלאמית הקדומה, מרכיב חולתי, צריפה טוביה, מעוטרת בסורק אוביינימ	Avissar 1996:147, Cooking Vessels Type 23, Fig. XIII.110:4
9	מכסה	חרס חום, מרכיב חולתי, צריפה טוביה, מעוטרת בסורק אוביינימ	163/1	14			

איור 11. קנקנים, פכים, צפחת מהתקופה האסלאמית הקדומה.

מספר הכללי	מט' רישום	לוקס	תיאור	השוואות	תיאור (לסה'נ) הערוות
1	114/1	19	קנקן		חרס חום בהיר, ליבת אפורה, טין מפולם סוף המאה ה'ו עד המאה ה'י, מעט גריסים קטנים שחורים, ציפוי מתכתית, עיטור סרוך על הצווארון
2	283/2	85	קנקן		חרס חום בהיר שספגו על פני הכליל מבחוון חום-ורודר בהייר, גריסים שחורים, אדומים ולבנים במגוון גדלים, ציפוי מצוינן, הכליל הוחלק מבחוון
3	159/1	26	קנקן		חרס חום בהיר שספגו על פני הכליל מבחוון חום-ורודר בהיר מאוד, ליבת אדומה, גריסים לבנים, אדומים ושחורים עזירים, ציפוי מוגן, עיטור בהון על השפה וסורך על הכתף

Magness 1993:227–230,
Storage Jars Form 6B

Magness 1993:226–227,
Storage Jars Form 5A

Magness 1993:231–232,
Holemouth Jars Form 1B

Baramki 1944: Fig. 4:4

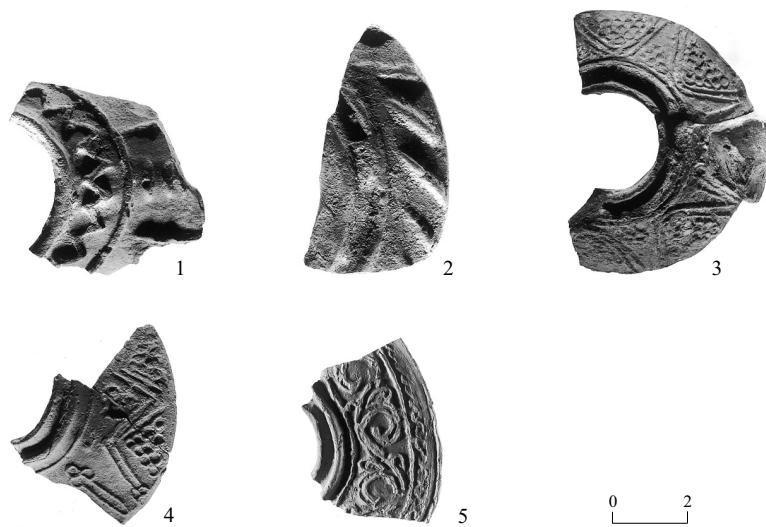
Cohen-Finkelstein 1997:
Fig. 6:4

איור 11 (המשך)

מספר הכלי	מס' רישום	לוקס	תיאור	השוואות	תיארוך (לסה"נ)/הערות
4	קנקן	22	חרס חומם בהיר, ליבת אפורה, גריסים לבנים וחומם, ציפוי מתכתי	Crowfoot and Fitzgerald 1929: Pl. XVI:34 Tushingham 1985: Figs. 26:26; 29:16 Cohen-Finkelstein 1997: Fig. 5:7-10	
5	קנקן	52	חרס חומם בהיר שטופע על פני הכליל מבחוון בהיר מאוד, גריסים לבנים, ציפוי מצוינת	Tushingham 1985: Figs. 26:26; 29:16	
6	קנקן	52	חרס חומם, שטופע על פני הכליל מבחוון חום בהיר מאוד, גрисים לבנים, ציפוי מצוינת		
7	קנקן	22	חרס חום-אדמדם בהיר, ליבת אפורה, גריסים שחורים ולבנים, ציפוי מתכתי	Magness 1993: Storage Jars Form 7	
8	קנקן	52	חרס חומם בהיר שטופע על פני הכליל מבחוון צללהב, ציפוי מתכתי	Tushingham 1985: Figs. 33:1-3 Cohen-Finkelstein 1997: Fig. 5:3	
9	קנקן	52	חרס חום-כתום שטופע על פני הכליל מבחוון חום בהיר מאוד, ליבת אפורה, הרבה גריסים לבנים זעירים, ציפוי מתכתי		
10	קנקן	52	חרס חום בהיר, ליבת אפורה, גריסים לבנים, ציפוי מתכתי		
11	קנקן	22	חרס חום-כתום, גריסים לבנים זעירים, ציפוי מתכתי		
12	קנקן	27	חרס חום-כתום, ציפוי מתכתי		
13	פרק	32	חרס חום בהיר, גריסים זעירים וניצין, ציפוי טוביה	Magness 1993:236-238, FBW Form IB	
14	פרק	22	חרס חום בהיר, ליבת אפורה, גריסים לבנים וכחאים זעירים, ציפוי מצוינית	Magness 1993:239, FBW Form IC	
15	פרק	52	חרס חום-אפור בהיר, גריסים לבנים וכחאים, ציפוי מצוינת, פסים של מרוק מכני על הצווארון	ר' מס' 14	
16	פרק	47	חרס חום-אפור, שטופע על פני הכליל מבחוון חום בהיר, גריסים לבנים, ציפוי טוביה		
17	פרק	28	חרס חום בהיר, גריסים לבנים וכחאים, ציפוי טוביה	רול ואילון 1989: איור 109 : 1:109 Clark 1986: Pl. XIV:27	
18	פרק	52	חרס צללהב	Avissar 1996:157-158, Small Containers Type 4, Fig. XIII.130:4 de-Vaux and Stève 1950: Pl. D:17, 19	
19	פרק	22	חרס צללהב, ציפוי טוביה, עיטור חרורות; החניתה של הכליל מקוטעת, ואין אפשרות לקבוע אם אלה עיטורים פסודו-אפריגריים	Avissar 1996:158, Small Containers Type 5, Fig. XIII.131:1, 3	

איור 11 (המשך)

מס' הכללי	מס' רישום	תיקו	לוקס	השוואות	תיארוך (לסה"נ)/הערות
20	228/1	62	חרס צלחת, גריסים שחורים ועירים, צריפה טובה	de-Vaux and Stève 1950: Pls. C22–24, D:16–17 Avissar 1996:157, Small Containers Type 3, Fig. XIII.129	חרס צלחת, גריסים שחורים ועירים, צריפה טובה
21	122/2	22	חרס חומם בהיר, גריסים לבנים וכחימ זעירים, צריפה מצוינת, עיטור חרוט על השפלה	McNicoll, Smith and Hennessy 1982: Pl. 144:1 Delougaz 1960: Pls. 39:1–8; 57:5, 6, 10–13	התקופת האסלאמית הקדומה, בעיקר התקופה האומנית

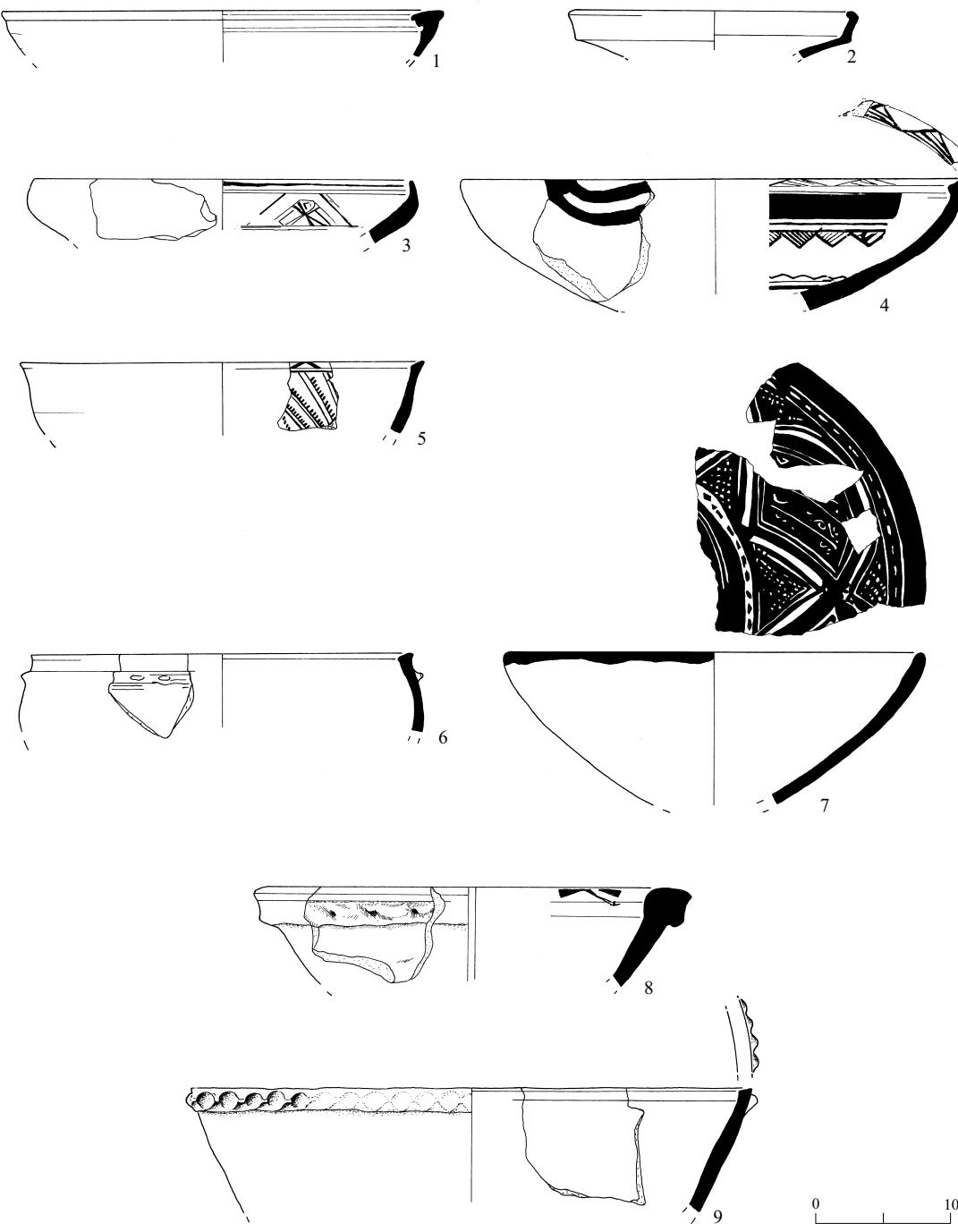

איור 12. נרות מהתקופה האסלאמית הקדומה.

מס'	מס' רישום	תיקו	לוקס	השוואות	תיארוך (לסה"נ)
1	156/13	33	חרס חומם בהיר אמצע המאה ה-ע	המחצית השנייה של המאה ה-ע עד אמצע המאה ה-ע	Rosenthal and Sivan 1978:112–116, No. 474 Magness 1993:250–251, Oil Lamp Form 2
2	278/2	81	חרס כתום	תחילת המאה ה-ע עד תחילת המאה ה-ח'	Rosenthal and Sivan 1978:116–121 Magness 1993:251–252, Oil Lamp Form 3A
3	156/3	33	חרס חומם בהיר	חרס צלחת	ישראל ואבידע (ללא שנה) : מס' 463 Rosenthal and Sivan 1978:129–139, Group 1b vegetal decoration
4	241/1	64	חרס צלחת	חרס צלחת	ישראל ואבידע (ללא שנה) : מס' 459 Rosenthal and Sivan 1978:129–139, Group 1b, Nos. 549, 554
5	228/3	62	חרס חומם בהיר	חרס חומם בהיר	ישראל ואבידע (ללא שנה) : מס' 462 Rosenthal and Sivan 1978:129–139, Group 1b vegetal decoration, No. 553

רוב הקערות הללו מזוגגות עשויי ביד ומעוטר בדגמים הנדרסים שצווירו על חיפוי בהיר (איור 9-3:13; לעתים הכליל מוקם לפני שעוטר. הקערות הגדולות עוטרו לעיתים אף בעיטורים פלסטיים איור 13:6, 8, 9). ראשית הופעתם של כלים אלה

ימי הביניים
קערות. — באיר 13 מזוגגות קערות פשוטות ומעוטרות, מזוגגות ולא מזוגגות, מימי הביניים המאוחרים. הן שעויות באוכנים (מס' 1, 2) או ביד (מס' 3-9).

איור 13. קערות מימי הביניים.

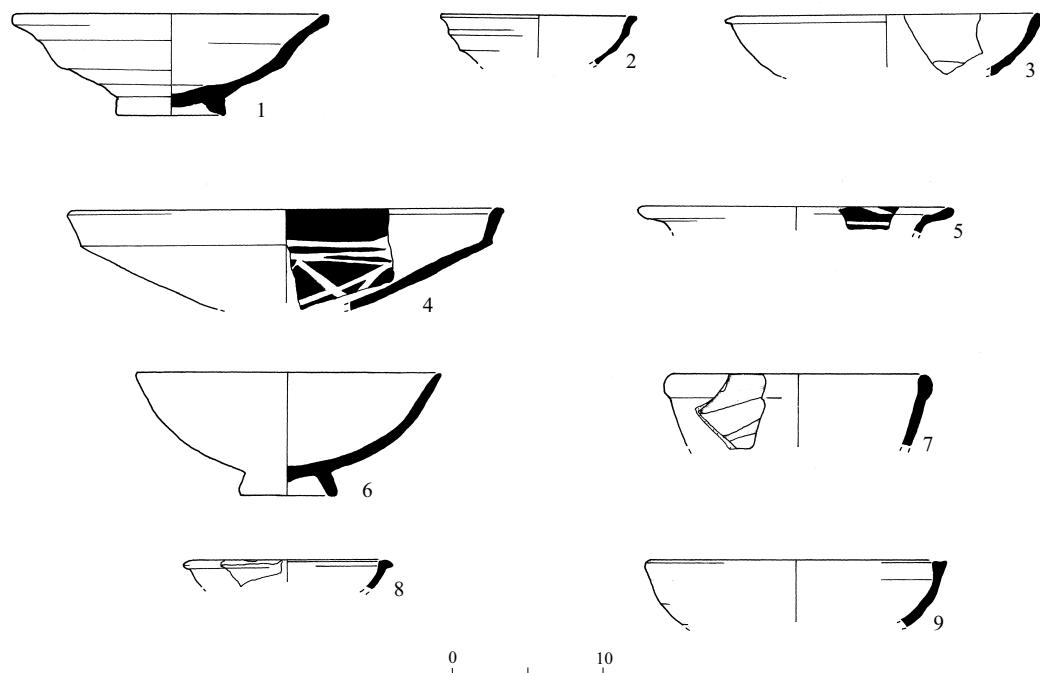
► אייר 13

מספר	מס' רישום	локס	תיאור	תיאור (לסה"נ)	השוואה
1	111/3	17	חרס חום-אדמדם בהיר, מעט חסמים שחורים ולבנים, ציפוי מתכתי	חרס חום-אדמדם בהיר, מעט חסמים שחורים ולבנים, ציפוי מתכתי	Avissar 1996:128–129, Unglazed Bowls Type 32, Fig. XIII.85
2	111/2	17	חרס חום-כתום בהיר, הרבה גריסים לבנים זעירים, ציפוי טוביה	חרס חום-כתום בהיר, הרבה גריסים לבנים זעירים, ציפוי טוביה	Avissar 1996:101, Glazed Bowls Type 51, Fig. XIII.39
3	111/3	17	חרס צלחב, חסמים לבנים, היפוי לבן ומורק בפנים ובחוץ, עיטור של דגמים של דגמים הנדסיים צבועים בחום-אדום בפנים	חרס צלחב, חסמים לבנים, היפוי לבן ומורק בפנים ובחוץ, עיטור של דגמים של דגמים הנדסיים צבועים בחום-אדום בפנים	Ziadeh 1995: Fig. 8:1
4	105/1	11	חרס חום בהיר, חסמים לבנים, ממוק בפנים, עיטור של דגמים הנדסיים צבוע באדום-סגול בפנים ועל השפה	חרס חום בהיר, חסמים לבנים, ממוק בפנים, עיטור של דגמים הנדסיים צבוע באדום-סגול בפנים ועל השפה	de Vaux and Stève 1950:133–137, Pl. F:14, 24–25
4	105/1	11	חרס חום בהיר, חסמים לבנים, ממוק בפנים, עיטור של דגמים הנדסיים צבוע באדום-סגול בפנים ועל השפה	חרס חום בהיר, חסמים לבנים, ממוק בפנים, עיטור של דגמים הנדסיים צבוע באדום-סגול בפנים ועל השפה	Tushingham 1985: Figs. 39:25; 45:13
5	129/1	20	חרס חום-אדמדם בהיר, חסמים אדומים, היפוי צלחב ומורק בפנים ובחוץ, עיטור צבוע בחום של דגמים הנדסיים בפנים ועל השפה	חרס חום-אדמדם בהיר, חסמים אדומים, היפוי צלחב ומורק בפנים ובחוץ, עיטור צבוע בחום של דגמים הנדסיים בפנים ועל השפה	Khadija 1992: Triangles (71–81)
6	183/1	41	חרס חום-אדמדם בהיר, היפוי חסמים לבנים, היפוי חום בהיר מאוד בפנים וצלחב-ירקרק בחוץ, מורק בפנים ובחוץ, עיטור צבוע באדום על השפה, חפס בהון מתחת לשפה	חרס חום-אדמדם בהיר, היפוי חסמים לבנים, היפוי חום בהיר מאוד בפנים וצלחב-ירקרק בחוץ, מורק בפנים ובחוץ, עיטור צבוע באדום על השפה, חפס בהון מתחת לשפה	Northedge 1992: Fig. 152:2, 3
7	310/1	93	חרס חום-בהיר, חסמים לבנים, ממוק בפנים ומוחלק בחוץ, עיטור של דגמים הנדסיים צבוע בשחור-חום בפנים	חרס חום-בהיר, חסמים לבנים, ממוק בפנים ומוחלק בחוץ, עיטור של דגמים הנדסיים צבוע בשחור-חום בפנים	de Vaux and Stève 1950: Pl. F
8	183/2	41	חרס חום-אפור שטופעו על פני הכליל מבחוץ בהיר מאוד, חסמים בהרים, היפוי כתום בפנים ועל השפה, ממורק בפנים ועל השפה, טביעות קש ושידידי עיטור אדום, עיטור חבל בחוץ	חרס חום-אפור שטופעו על פני הכליל מבחוץ בהיר מאוד, חסמים בהרים, היפוי כתום בפנים ועל השפה, ממורק בפנים ועל השפה, טביעות קש ושידידי עיטור אדום, עיטור חבל בחוץ	de Vaux and Stève 1950: Pl. F:8 Tushingham 1985: Figs. 41:47; 42:1, 3
9	315/1	74	חרס חום-אדמדם, חסמים אדומים, היפוי צלחב בפנים ובחוץ, ממורק בפנים, עיטור צבוע בפנים ועל השפה, עיטור בחון בחוץ	חרס חום-אדמדם, חסמים אדומים, היפוי צלחב בפנים ובחוץ, ממורק בפנים, עיטור צבוע בפנים ועל השפה, עיטור בחון בחוץ	de Vaux and Stève 1950: Pl. G:37

קערות מזוגגות (אייר 1:14–3). — הקערות המזוגגות נעשו על אובניים מחרס כהה וחופו בפנים ובחוץ. הן מתחילה להופיע כבר ברכע הראשון של המאה הי"א לסה"ג, אם כי עיקר פריחתן נראתה רק במחצית הראשונה של המאה הי"ב.

קערות מזוגגות בזיגוג צבעוני צהוב או יrox ומעוטרות במרח (אייר 4:14, 5). — קערות אלו

בסוף המאה הי"ב לסה"ג, אך באזרנו שיा הופעתם בתקופה הממלוכית. לתקופה זו יש לייחס גם את הדגמים המעוותרים המורכבים (למשל מס' 7). ייצור כלים בעבודת יד נמשך גם לאחר כל התקופה העות'מאנית עד תחילת המאה ה-כ', אך ניכרת ירידה בטיב העיטורים, דבר שאינו בא לידי ביטוי בכלל זה שכלי קודומים (Avissar 1996:128–132, (Unglazed Bowls Type 34, Fig. XIII.87).

איור 14. קערות מימי הביניים.

מספר	מס' רישום (לסה"ג)/הערות	תיאור (לסה"ג)/הערות	תיאור	לוקס	טס/רישום
1	Avissar 1996:82–85, Glazed Bowls Type 11, Fig. XIII.11, Photo XIII.18	בריס הטבעה העבה של הקערה מצבע על כך שהיא וריאנט מאוחר של הקבוצה ויש להארך אותה למאה היל"ב	חרס חום-אפור בהיר, זיגוג אלקלוי טורקי בפנים	86	287/1
2	Avissar 1996:87–90, Glazed Bowls Type 25, Fig. XIII.16		חרס חום-אדום, חיפוי לבן בפנים, צהוב בחוץ, זיגוג צהוב מהוספס בפנים ומעל השפה	15	113/1
3	Avissar 1996:87–90, Glazed Bowls Type 30, Fig. XIII.21, Photo XIII.21 (and color plate)		חרס חום-אדום כהה, חיפוי לבן בפנים וחום-ורדרדר בהיר בחוץ, זיגוג צהוב בפנים ומעל השפה, עיטור סגרפיטו דק	74	315/2
4	Bagatti 1993: Fig. 31:13 Tushingham 1985: Fig. 35:30, 31		חרס חום-אדום כהה, גריסים לבנים וחול, עיטור מצויר מרוח בפנים מתחת לזיגוג צהוב	74	315/3
5	Pringle 1985: Fig. 6:35		חרס חום-אדום כהה, עיטור מצויר במורה בפנים מתחת לזיגוג י록 פריט, זיגוג טורקי בפנים ובחוץ	17	130/1
6	Avissar 1996:101, Glazed Bowls Type 52, Fig. XIII.40		חרס חום-אדום, חיפוי לבן בפנים, זיגוג י록 הנוטה להתקלף בפנים, כתמי חיפוי וזיגוג גם בחוץ	41	183/3
7	Avissar 1996:100, Glazed Bowls Type 49, Fig. XIII.37, Photo XIII.25 (and color plate)	התקופה הממלוכית	חרס אפור, חיפוי לבן בפנים, זיגוג י록 בפנים ועל השפה	24	133/1
8	Avissar 1996:94, Glazed Bowls Type 41, Fig. XIII.29	סוף המאה היל"ב והמחצית הראשונה של המאה היל"ג	חרס חום, מוחלך לבן דק מאוד בפנים ובבחוץ, זיגוג י록 בפנים ובחוץ, ציפוי טוב	13	103/1
9				85	283/1

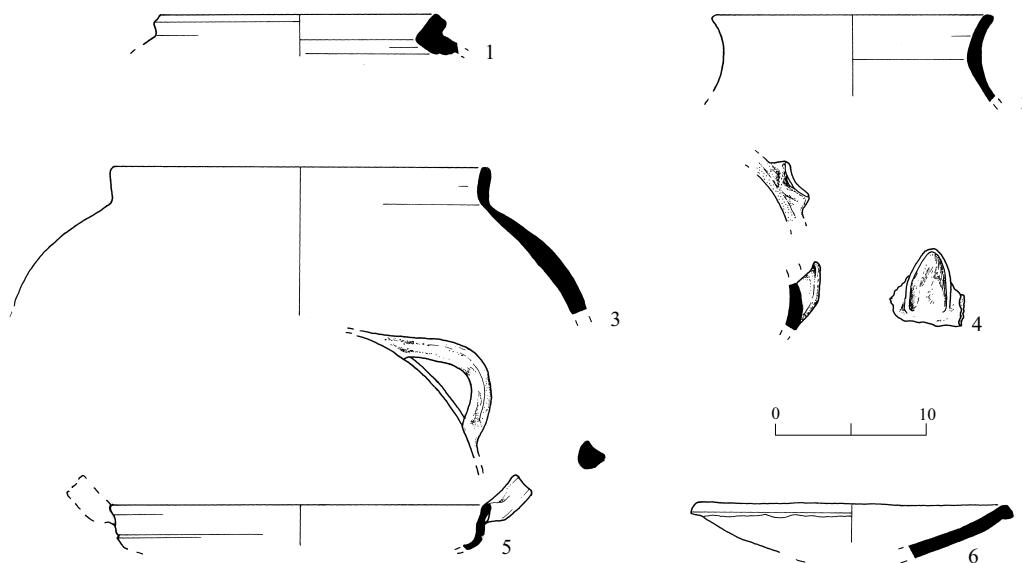
כלי בישול עשויים ביד (איור 15). — סירי הבישול העשויים ביד נחלקים לשני טיפוסים עיקריים: סיר פערורי עם שפה מעובה, מקופלת חזקה (איור 1:15), וסיר שצווארו קצר ושפתו פשוטה (איור 2:15, 3:2, 15). שני הטיפוסים יש מעין ידיות אופקיות משוכות כלפי מעלה (איור 4:15) ויש ליחסם לתקופה הממלוכית.
מחבתות מוגננות שלهن שפה פשוטה (איור 5:15) מתחילה להופיע לקרأت סוף המאה היל'ב והן מופיעות במקוללים עד אמצע המאה היל'ג לסה"ג.
לצד סירי הבישול הסגורים העשויים ביד יוצרו ביד גם קערות בישול (איור 15:6).

קנקנים (איור 16:1–4). — קנקנים מס' 1 ו-2 העשויים על אובניים ומס' 3 ו-4 עשויים ביד.

נפוצות מאוד באזורי החול מהמאה היל'ב לסה"ג, אם כי עיקר פריחתן במאות היל'ג–היל'ד לסה"ג, ובתקופה העות'מאנית (לדyon R. Avissar 1996:96, Glazed Bowls Types 44–45, Figs. XIII.32; XIII.33).

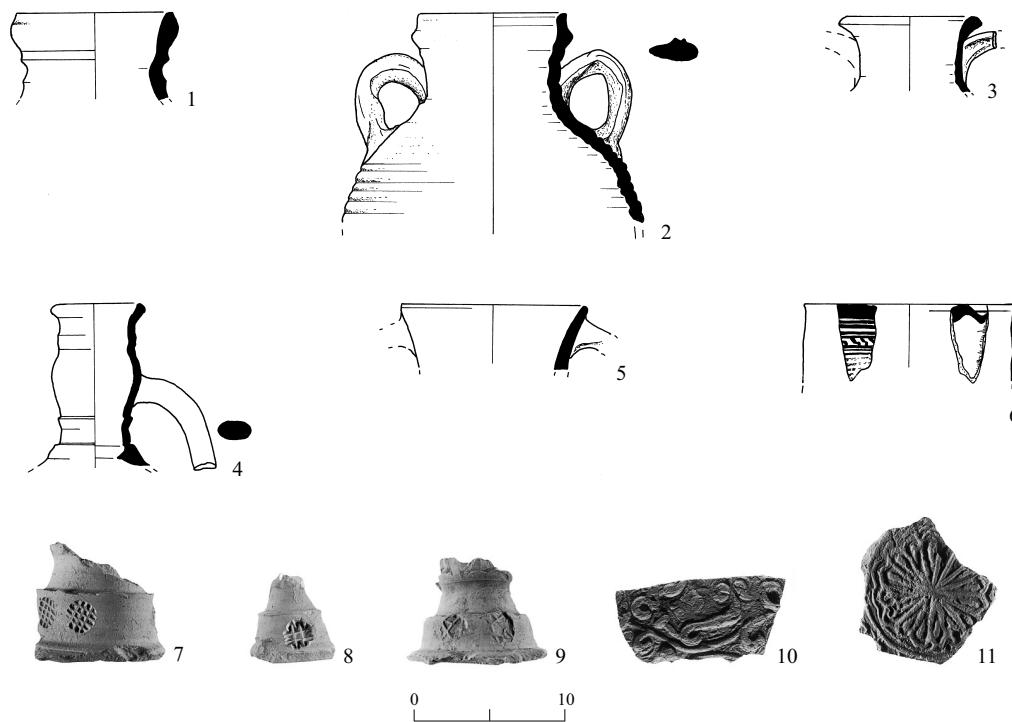
קערה עשויה פריט משפחת 'תל מיניה' (איור 6:14). — צורת הקערה טיפוסית לכלי 'תל מיניה', שנמצא בקרבת מעיירות אל-נוואמן שבצפון סוריה; זהו נראה גם מקור הכליל. כלי 'תל מיניה' מתוארכים למאה היל'ב לסה"ג (Porter and Watson 1987:175–199).

קערות עם זיגוג חד-גוני ירוק (איור 14:9–7). — קערות אלה היו נפוצות מאוד, בעיקר במאות היל'ג–היל'ד לסה"ג, וגם מאוחר יותר.

איור 15. כלי בישול מימי הביניים.

מספר	הכלי	מס' רישום	локוס	תיאור	השוואה
1	סיר בישול	105/2	11	חרס חומ-אדום, ליבת שחורה, הרבה חסמים ובהם קוורץ, ממוקם בפנים ובבחוץ	Avissar 1996:138–139, Cooking Vessels Type 11, Fig. XIII. 98
2	סיר בישול	183/4	41	חרס חומ-בHIR, הרבה גוריסטים לבנים ושחורים ונצ'יז', צריפה טובה, ממוקם מרווח בפנים	R. מס' 1
3	סיר בישול	144/1	27	חרס חומ-אדום בהיר, ליבת אפורה, הרבה חסמים ונצ'יז', צריפה טובה, ממוקם בפנים ובבחוץ	R. מס' 1
4	דית סיר בישול	155/1	23	חרס חומ-אדום, חסמים, ממוקם	R. מס' 1
5	מחבת	252/1	72	חרס חומ-אדום כהה, זיגוג חומ-כהה בפנים, כתמי זיגוג על הדיטה	Avissar 1996:142, Cooking Vessels Type 15, Fig. XIII.102
6	קערה	183/5	41	חרס חומ-אדמדם, חסמים, ממוקם בפנים ובבחוץ	Avissar 1996:144–146, Cooking Vessels Type 21, Fig. XIII.108

איור 16. קנקנים, פכים וצפחת מימי הביניים.

מספר	הכלי	מס' רישום	לוקס	תיאור	השווות	טiarוך (לסה"נ)
1	קנקן	201/1	41	חרס חומס-ורדרד בהיר מאוד, גרסים לבנים ושהורים, ציפוי טובה	התקופות הצלבנית והמלוכית (אמצע המאה היא"ב עד סוף המאה היא"ג)	Avissar 1996:153, Storage Vessels Type 13, Fig. XIII.120:1, 2 Tushingham 1985: Fig. 42:12 Bagatti 1993: Fig. 25:1, 4-8
2	קנקן	310/2	93	חרס חומס-אדום, חסמים לבנים, ציפוי עצמי חום בהיר מאוד בחוץ	התקופת הממלוכית	Avissar 1996:155, Storage Vessels Type 17, Fig. XIII.124
3	קנקן	119/1	14	חרס חומס-כהה, ציפוי טובה		Avissar 1996:168, Small Containers Type 27, Fig. XIII. 153 Bagatti 1993: Table. 69:7, 11, 12
4	קנקן	205/1	52	חרס חומס-כתום, חסמים, עשוי ביד, ממוקך בחוץ, עיטור צבוע באדום-סגול בחוץ ועל השפה מכפפים	התקופת הממלוכית	Avissar 1996:168, Closed Containers Type 28, Fig. XIII.154, Photo XIII.60
5	פֶּג	110/2	13	חרס חומס-אדום, חסמים, עשוי ביד, ציפוי טובה, ממוקך		Tushingham 1985: Figs. 41:37; 42:13 de Vaux and Stève 1950: Pl. G:24, 26, 27
6	פֶּג	263/1	76	חרס חום בהיר מאוד, חסמים שחורים זעירים, ציפוי עצמי בהיר מאוחה, ציפוי טובה, עשוי על אובניים	אמצע המאה היא"ג	
7	פֶּג	309/1	92	חרס חומס-ורדרד שmorphued על פניהם צלחב, טביעה עם דגם רשת	המאה היא"ג	Tushingham 1985:150, Fig. 35:35 Bagatti 1993: Fig. 28:7-9, Photo 52:2-4, 6 de Vaux and Stève 1950: Pls. G:27- 30; XVII:1

איור 16 (המשך)

מספר	הכלי	מס' רישום	לוקס	תיאור	השוואה	תיאורון (לס"נ)
8	פרק	191/2	41	חרס חום-זרדרד בהיר, שמופעו על חלק מפni הכליל מבחון בחילוק צלבב, הרה גירסם לבנים, צריפה טוביה; טביעה בדגם רשת	Tushingham 1985: Fig. 45:14 Bagatti 1993: Photo 52:7-9	
9	פרק	183/9	41	חרס חום-זרדרד שמופעו על פני הכליל צלבב, שלוש טביעות של כוכב מחומש; טביעה בדגם רשת	Bagatti 1993: Fig. 28:6, Photo 52:1	
10	צפחה	183/6, 7	41	חרס וזרדרד שמופעו על פני הכליל מבחון צלבב, מעוטר בתשליבים	Sauvaget 1932: Nos. 27-32A	
11	צפחה	130/2	17	חרס כתום שמופעו על פני הכליל מבחון צלבב; מעוטר בורודת		

איור 17. נרות מימי הביניים.

מספר	מס' רישום	לוקס	תיאור	השוואה	תיאורון
1	183/8	41	חרס חום-אדום בהיר, ינית לשון מורמת, מעוטר בדגמים הנדרסים וצמחיים	Tushingham 1985:151	התקופה האיוובית
	190/2	44			
2	297/2	90	חרס חום בהיר, ינית לשון כפופה, מעוטר בדגמים הנדרסים	Tushingham 1985: Fig. 45:3 Avissar 1996: Medieval Lamps Type 3	התקופה הממלוכית

הממלוכית; הדגמים לרוב הנדרסים, אך מופיעים גם דגמים צמחיים מסוגננים, בעלי חיים, כתוכבות וסמלים הירידיים של בעלי תפkidim בamodel של הממלוכי (Sauvaget 1932:2-8). בתיה היוצר של כלים אלה היו בדמשק, שם נחשפו תנורי צריפה וככלים רבים (Abu l'Faraj al-'Ush 1960: Figs. 7, (, 8, 37

(איור 17). — בתקופה האיוובית חזרו והופיעו נרות דמויי נעל מהתקופה האיוובית והממלוכית (איור 17). — בתקופה האיוובית חזרו והופיעו נרות דמויי נעל מהתקופה האסלאמית הקדומה. לנור גוף סגלגל, מחודד במקצת, עין נר קטנה, ללא רכסים סביבה, ובבסיס מעוגל במקצת.

פכים שליהם שתי ידיות (קנקניות שולחן) או ינית אחת (איור 16, 5:16). — הפכים אופייניים לימי הביניים המאוחרים, לתקופות הצלבנית, האיוובית והממלוכית.

פכים מעוטרים בטביעות של דגמים הנדרסים (איור 16-7:16). — פכים מתין בהיר שעל בסיס צווארים טביעות עגולות עם דגמים הנדרסים, כגון רשת או כוכבים, הופיעו בccoliותם של תחילת המאה היל'ג לס"נ, למשל בירושלים, בהקשרים איווביים וממלוכיים; בccoliותם צלבניים הם נודדים. הופיעתם מוגבלת ככל הנראה למאה היל'ג לס"נ.

צפחות עשוויות בדפוס (איור 16:10, 11). — צפחות העשוויות בדפוס דגמים וכתבליט אופייניות לתקופה

איור 18. הגמה שנמצאה במבנה האולמות (L27).

איסיס-חטור (Dunand 1973:14). אפשרות אחרות היא שזהו הנחש, אחד מהאטראטיבוטים של איסיס, שתואר בצורה זו כפי שאפשר לראות בדמותו של הבן של איסיס, הורוס (הרפוקרטס במסורת היוונית-רומית; Dunand 1973:14, Pl. VI).

חפצי מתחת, אבן ועצם
בחפירה נמצא תshaהה חפציים, רובם עשויים מתחת, חפץ אחד גולף בשנאה או בעצם, וחפץ אחד — מאבן בזלת. רוב הממצא הקטן (אייר 8–4:19) שייך לנראה לשכבה II, לתקופה האסלמית הקדומה, אף על פי שבפריטי מתחת ועצם חלו שניים מעטים לאורך התקופה ועל פי רוב קשה לתארכם.

פכית תמורות (מס' רישום 215/49; אייר 1:1).— שבר עשוי נחושת ומעוטר. צורתה קוונית (2.3 ס"מ קוטר שפה, 0.82 ס"מ קוטר פתח הצוואר), השפה מוקפלת חזקה ומעוטרת בדיקור דק אלכסוני. אל השפה העליונה מהוברת ידית (שברורה) שחתחכה משולש.

טבעת ברונזה (מס' רישום 254/63; אייר 19:2).— טבעת (19 מ"מ קוטר) עשויה רצואה דקה (4 מ"מ רוחב, 2 מ"מ עובי).

מסמר ברזל (מס' רישום 137/21; אייר 19:3).— מסמר (9 ס"מ אורך) שחתחכו רבווע וראשו רחב (20 מ"מ קוטר).

מקלות כחל (אייר 19:4–6).— נמצאו שלושה מקלות כחל עשויים ברונזה. למס' 4 (מס' רישום

הממצא הקטן

הגמה הלהנה סוקולוב

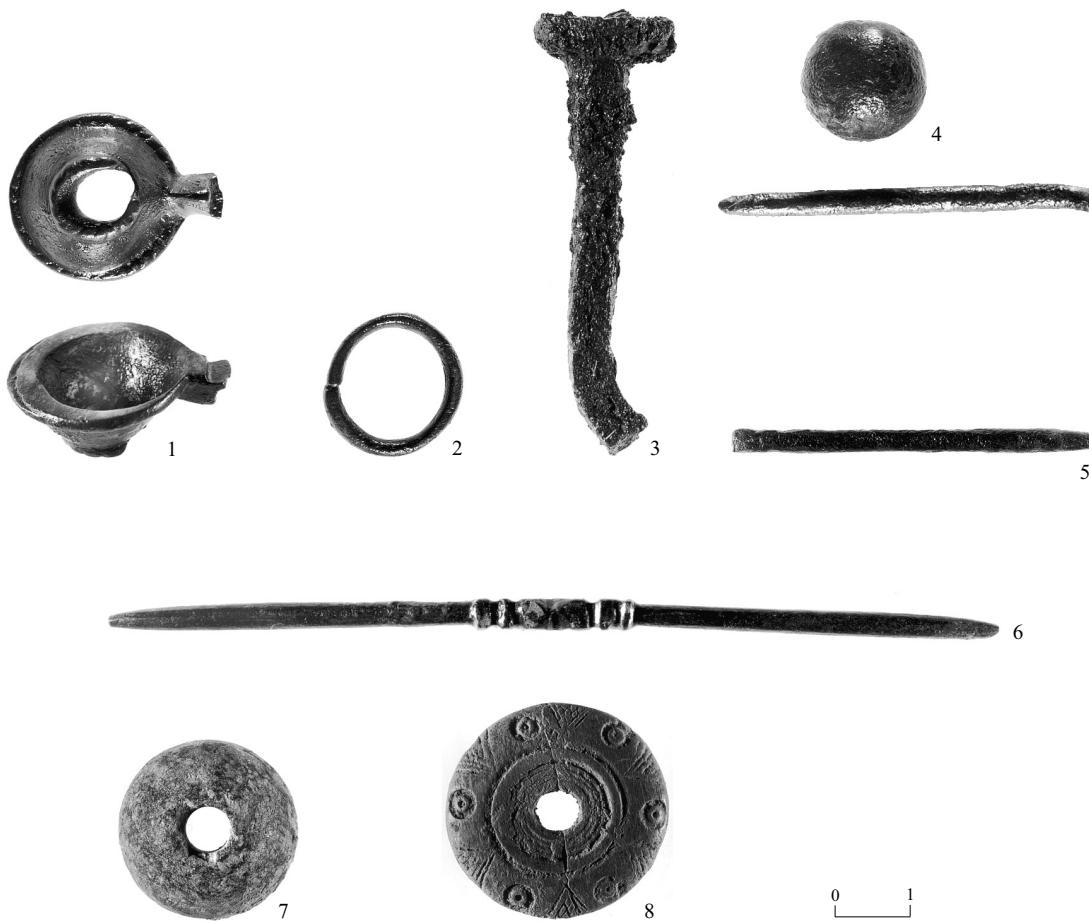
הגמה (אייר 18) נמצאה בלוקוס 27 (סל 173), בתחוםי מבנה מהתקופה האסלמית הקדומה. היא סגלגלה בצורתה (14 × 22 מ"מ), צד הפנים קמור וסדק, צד הגב שטוח. פורטונה (טיכה)-איסיס-פנטיאה עומדת לשמאלי על קו המיצג קרע, מכונפת, לבושת כיתון ארוך, חבושה בקסדה עם נוצת. ביד ימין היא מחזיקה שרביט(?).

חומר: אבן שוהם (onyx) חומה-שחורה, שעליה שכבת פטינה לבנה.

תאריך: המחזית הראשונה של המאה ה-ב' לס"נ.
הקבילות: Fossing 1929: Nos. 670–675; Sena Chiesa 1966: Nos. 610–613, 615; Henig and Whiting 1987: Nos. 109–116; Walters 1926: No. 1727; Hamburger 1968: No. 70

הסתינה של הגמה נפוצה מאוד (1968:11), והיא מציגה שילוב של שלוש אלות — פורטונה (טיכה), איסיס ואתניתה — שלכלון (Hamburger) איפיונים דומים. לפי המבורגר (Matission 1968: Motifs 71–77) זהה אלה סינקריטית המאחדת את כל האלות שלעיל, דהיינו איחודה של האנשת המזול הטוב, הצלחה והשגשוג. כמו כן, פורטונה היא אלה העיר ופטרונית של ערים עתיקות רבות. בתקופה הרומית נקשרה לטיכה לפורטונה (Matisson 1969:71), ובתקופה ההלניסטית לטיכה (Hamburger 1968:11) נקשרה לאלה המזול איסיס; המבורגר (Matission 1969:71) מכנה איחודה זה 'אחד המתmorphוזות של איסיס', ומוסיפה שהוא פופולרי במיוחד במצרים כולם.

בקטלוג המנות שמקורן בגדרה שבירדן (Henig and Whiting 1987: Nos. 109–116) כונה טיפוס זה של גמות 'טיפוס טיכה-פנטיאה'. שם זה משקף היטב, לדעתינו, את הטיפוס המאחד שהיה נפוץ מאוד על גמות, אך לא על מטבעות, למוראות שככל אחת מלולות אלו הייתה פופולרית מאוד בנפרד על מטבעות יווניים ורומיים. ייחודה של הגמה מה'רבת עדראה', בהשוואה לדוגמאות אחרות, היא באטריבוט שהדמויות אוחזות בידה הימנית, שאינו מזכיר את האטריבוטים של פורטונה-איסיס-פנטיאה, המתוארים רבות בספרות. אולי יש לראות באטריבוט זה שרביט בצורת מטה רועים כפוף שהיה טיפוסי לפולחן המצרי, כפי שופיע בתבליט של

איור 19. הממצא הקטן.

הנקב במשקולת אנכי, ככלומר (Shamir 1996:150) העובר ממרכז הכיפה אל הבסיס השטוח, ונעשה בקידוח חד-כיווני. משקלות מטיפוס זה מופיעות על פי ורוב בתקופות קדומות יותר, למשל בתקופת הברונזה הקדומה (Braun 1997:99), ואולם משקלות דומות נמצאה בשכבה רומיית בעיר דוד (Shamir 1996:150).

כפתור (מס' רישום 176/27 ; איור 19:8). — כפתור מסוגנן, עשוי עצם, שצורתו טבעתית (29 מ"מ קוטר, 3 מ"מ עובי מרבי). צדו התיכון שטוח וחלק, והעליון — כיפתי ומעוצב. במרקע הכתפור יש נקב רדייאלי (5.5 מ"מ קוטר). העיטור על המשטח העליון נעשה בחירתה עדינה, ולו שני סגנונות: החלק סביב הנקב עשוי מעגלים חד-מרכזיים בחירתה ודודה הצלואים בעיגל מוגבה החרות עמוק יותר; חלק החיצון שישה מעגלים קטנים,

(253/52) כדור (17 מ"מ קוטר) ומחת נחושת (51 מ"מ אורך) שנמצאו דבוקים יחד; חתך המחת מעוגל והוא מחודדת באחד מקצוותיה — כנראה שבר של מקל כחל, אולי כלי רפואי. במס' 5 (מס' רישום 50 ; 294/85 מ"מ אורך, 2.5 מ"מ קוטר) קצה אחד מחודד וקצתו שני שבור; סמוך לשבר ניכרים שרידיו של עיטור פסים חרוט. במס' 6 (מתחת לקשת נפולה L72 ; מס' רישום 12 ; 12 ס"מ אורך, 3.5 מ"מ קוטר) מקל מחודד בשני קצוותיו. במרקעו עוצב מלבן, שארכו 2 ס"מ, מעוטר בקווים ובמשולשים חרוטים. מקלות דומים, אך עשויים עצם, נמצאו בעיר דוד, והוגדרו טיפוס BI 177 (Ariel 1990:140).

משקולת גול (מס' רישום 295/84 ; איור 19:7). — המשקלות (24 מ"מ קוטר) עשויה אבן בזלת. חלקה התיכון שטוח, והעליון — כיפתי (טיפוס K6B; ר'

- הניצחון צועדת לשמאל, מחזיקה זר וכף תמר.
 ₴, ↓, 2.99 גרם, 14 מ"מ.
 LRBC 2:100, No. 2653 השווה
3. סל 154, לוקוס 27 (מבנה האולמות), ר"ע 60299. וונדיים, קרתגו, המאה הר' לסיה"ג.
 פנים: דיוקן לימיין, עטור נזר.
 גב: עץ תמר.
 ₴, →, נומוס 0.62 גרם, 8 מ"מ.
 BMCV:26–27, Nos. 68–72 ר' 72.
4. סל 154, לוקוס 71 (מבנה האולמות), ר"ע 60295 (אייר 20).
 רום סלאזוקים, עלא אל-דין כאי קובאדר הא' יחד עם החליף אל-נאצ'ר, סיואס, 617 להגירה/1220 לסיה"ג.
 פנים: السلطאן المعظم علاء الدين والدين كيقناش بن كيخرسرو
 גב: المؤمنين الامام الناصر الدين [الله] امير
- ₪, דירهما, 2.16 גרם, 20 × 22 מ"מ.
 השווה Galib 1971:34, No. 49.
5. סל 284, לוקוס 85 (עם ממצא אסלאמי קדום), ר"ע 60298 (אייר 20).
 איובים, אל-מלך אל-כאמל הא' נאצ'ר אל-דין מחמד, دمشق, 633 להגירה/1235 לסיה"ג.

חרוטים במרקח קבוע, וביניהם שישה משלשים של פסים אנכיים ודוודים. נראה שהכפתור מוקם לאחר העיצוב. הממצא הופיע על רצפת מבנה 27 מן התקופה האסלאמית הקדומה. נמצא דומה בצורתו ובצבעו נמצאו בעיר דוד (טיפוס 168, ר' Ariel 1990:139–140, BI).

המטבעות
 הלנה סוקולוב וגבrialah ביכובסקי
 בחפירה נתגלו תשעה מטבעות ברונזה,³ חמישה מהם זהוו.

1. סל 454, לוקוס 74 (חובר עם L75 הממלוכי), ר"ע 60296 (אייר 20).
 סורוס אלכסנדר, 235–222 לסיה"ג, קיסריה.
 פנים: [IMP CAE SEV] ALEXANDER
 דיוקן לימיין, עטור זר.
 [C]IFAFC CAES M[ET]RO[POLIS]
 גב: עיט עומד, ראש לשמאל, מחזיק זר, ובתוכו SPQR.
 ₴, ↑, 6.6, →, 21 × 22 מ"מ.
 Kadman 1957:116–117, No. 97 השווה
2. סל 279, לוקוס 80 (הוורדה בנקט בין D4-C4 ל-60297).
 חומר מעורב, במפלס שכבה (II), ר"ע 375–364.
 פנים: [--]
 דיוקן לימיין, עטור נזר פנינים, לבוש גלימה.
 גב: [SECVR]ITAS [REIPVBLICAE]

אייר 20. המטבעות.

רצפותיהם נחשפו חפצים הקשורים לבני חיים, דוגמת מסמרים, פרסות וכלי קיבול למים. לצד האורות נתגלו חדרי מגורים רבועים ותויחים בטיח אפור. יישובים ביזנטיים שהפכו ליישובים חקלאליים או שהמשיכו לשמש כאלה בתקופה האסלאמית הקדומה מוכרים בסביבת ח'רבת עדסה, למשל בראש א-טוויל (Gibson 1983–1984:33). פריטים ארכיטקטוניים אופייניים, כמו אומנות צמודות לקירות, זהות לאומנות שבמנזר דיר ע'זאל בפסגת דaab (אברנر 1991). המבנים בח'רבת עדסה הוקמו כנראה במחצית השניה של המאה ה'ז או בתחילת המאה ה'ח' לסה"ג, ונושבו לפחות עד אמצע המאה ה'ט' לסה"ג. אפשר ללמוד זאת מכך שרוב הכלים הלא מזוגגים החלו להופיע במקלולים מסווגת התקופה הביזנטית והמשיכו בתקופה האסלאמית הקדומה, עד המאה ה'ט' ומאותה יותר. יבוא הכלים מביזנטון נפסק כנראה במחצית השנייה של המאה ה'ז לסה"ג. השינוי הקיים בהרכב המקלולים הקירמיים התחש כאשר החלו להופיע כלים מזוגגים וקירמייקה עדינה מהרש צלהב בראשית התקופה העבאיסית.

שרידי המבנים של שכבה I (התקופה הממלוכית) מעידים על בניה לא מאורגנת (Rosen-Ayalon 1995), כנראה חלק מיישוב דל שנבנה על חורבות יישוב מאורגן יותר מהתקופה האסלאמית הקדומה (שכבה II). התושבים ניצלו את הבנייה הקיימת לצורכיهم וערכו בה שינויים מסווג. הכבישים הממלוכיים באוטה עת היו דלים, בהעדר ביטחון מרכזי (דרורי 1994; פרנקל 1996:20). הממצא החומירי כלל קירמייקה רבה, חלקה עשויה ביד ומעוטרת בדגמים גיאומטריים, וכמה מטבעות. הטווה הכרונולוגית של שכבה I הוא כנראה מסווג המאה ה'יב' עד למאה ה'ג' לסה"ג. מעט מן הקערות המזוגגות הן מטיפוסים שרוווחו במאה ה'יב', אך את רוב הכלים, ביניהם הנרות והפכים עם הטביעות והמחبات המזוגגות, וכן שני המטבעות שמוקרים במילוי שכבה I (לעיל, סוקולוב וביכובסקי: מס' 4, 5), הם מהמאה ה'ג' לסה"ג. יתכן שהצפחות העשויה בתבליט (אייר 16:11) הן מהמאה ה'יב' לסה"ג.

פנים: כתובות שלילים לא קריאה.
במרכז: [מלך]aka
مل ناصر الد[ין]
גב: בשלילים: ضرب بد | مشق | ...
במרכז: [محمد بن أبي]
بكر بن [أيوب]
Æ, פلس, 3.17 גרם, 19 מ"מ.
ר' Balog 1980:169, No. 465

סיכום

בחפירה, שהתקיימה בשולטים המזרחיים של היישוב בח'רבת עדסה, נחשפו שלוש שכבות יישוב. שרידי השכבה הקדומה (ההלניסטית–הרוונית) נמצאו על סלע האס והם כוללים מעט שרידים ארכיטקטוניים וריכוז גבוה של ממצא קרימי, מטבעות וגמרה, האופייניים לאזור ירושלים מהמחצית השנייה של המאה ה'ב' לפסה"ג עד למאה ה'א' לסה"ג. אחרים רבים מהתקופות ההלניסטית והרוונית נתגלו בסביבות ירושלים, דוגמת תל אל-פול (Lapp 1978), ח'רבת כעכו (פסגת זאב; Seligman 1995) ורמת רחל (Magness 1993:88).

הממצא שנתגלה פורע על פני השטח ובambilויים, ללא שרידים ארכיטקטוניים, שייך לסוף התקופה הרוונית המאוחרת ועד למאה ה'ז' לסה"ג, ואליו יש לצרף את שני המטבעות (לעיל, סוקולוב וביכובסקי: מס' 1, 2), שנמצאו בשכבה הקדומה, אחד מהם מימי סורוס אלכסנדר מלך הגדה והשני מלך המאה ה'ד' לסה"ג. נמצא מועט זה מאפשר להסיק כי האתר לא היה מיושב בפרק זמן זה.

לאחר הכיבוש הערבי (המאה ה'ז' לסה"ג) החיצב המצב הפוליטי-חברתי בירושלים, והמערך הכספי סביבה שגשג (הירשברג תש"ס; Gibson and Edelstein 1985:154). כפרים אחים בנו והחוות החקלאיות בפריפריה הקרויה פרחון. ח'רבת עדסה שימשה באותה תקופה חווה חקלאית — רוב המבנים שנחשפו במהלך החפירה שימשו כנראה את בעלי החיים. שקותות ונקבים לקשרות בעלי חיים נמצאו בשני אולמות (L53, L22) ובמבנה L44. על

הערות

ברמן הorsch הכינה את הלוחות, אלה אלטמרק וע' רביב ניקו את המתכוות, וקלרה עמיה צילמה את הממצא, לכולם תודה.

² בשבר נמצא נקב אחד, ולא ברור אם היו נקבים נוספים.

³ אריאל ברמן עזר בזיהוי המטבחות האסלאמיים.

¹ את החפירה (הוראה מס' A-2117) ניהל חמודי חלאילה מטעם רשות העתיקות ובמימן משרד השיכון, בעורota נאסר סנדוקה, נטע אברוס ופ' כהן. סייעו אברהם האגייאן (שרטווט) וסנדו מנדראיה (צילום). אירינה לידסקי ציירה את הממצא,

הפניות

ישראלי י' ואבידע א' ללא שנה. נרות חרס מארץ-ישראל. תל אביב. פרנקל י' 1996. החברה הכנענית בארץ-ישראל בתקופה הממלוכית. *קדדרה* 38:17–77. קלונר ע' תשס"ב. סקר ירושלים: האזור הצפוני-מזרחי (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים. רול י' ואילון א' 1989. אפולוניה ודורות השرون, דגם של עיר חוף והערוף היישוב שללה. תל אביב.

אבי-יונה מ' תשכ"ג. גיאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל למון שיבת צין ועד ראיית הכיבוש העברי. ירושלים. אבנر ר' 1991. ירושלים — פסגת זאב (די' עצאל). חדשות ארכיאולוגיות צז: 62–63. דרורי י' 1994. ירושלים בתקופה הממלוכית. אריאל 83: 84–173. הרשברוג ח' תש"ז. התקופה העברית הקדומה. בתוך י' רפל, עורך. תולדות ארץ ישראל ב: מהתקופה הפרההיסטורית ועד עליית הבילויים. תל אביב. עמ' 367–372. הרשקוביץ מ' תשמ"ז. כל חרס של גבעת רם (חפירות 1949) מן המאות הא' והב' לס"נ. ארץ-ישראל יט: 325–314.

- Abel F.M. 1938. *Geographie de la Palestine*. Paris.
 Abu l'Faraj al-'Ush M. 1960. Al-Fukhar ghair al mutli. *Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 10:135–184 (Arabic).
 Ariel D.T. 1990. *Excavations at the City of David 1978–1985, Final Report II: Imported Stamps Amphora, Coins, Work Bone and Ivory, and Glass* (Qedem 30). Jerusalem.
 Avissar M. 1996. The Medieval Pottery. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yeqne'am I: The Later Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 75–172.
 Balog P. 1980. *The Coinage of the Ayyubids* (Royal Numismatic Society Special Publications 12). London.
 Bagatti B. 1993. *Emmaus-Qubeibeh: The Results of the Excavations of Emmaus-Qubeibeh and nearby Sites (1873, 1887–1890, 1900–1902, 1940–1944)* (SBF 4). Jerusalem.
 Baramki D.C. 1944. The Pottery from Khirbet el-Mefjer. *QDAP* 10:65–103.
 Bar-Nathan R. 1981. Pottery and Stone Vessels of the Herodian Period. In E. Netzer ed. *Greater Herodium* (Qedem 13). Jerusalem. Pp. 160–175.
BMVC: W. Wroth. *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards and of the Empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum*. London 1911.
 Braun E. 1997. *Yiftah'el: Salvage and Rescue Excavations at a Prehistoric Village in Lower Galilee, Israel* (IAA Reports 2). Jerusalem.
 Clark V.A. 1986. The Church of Bishop Isaiah at Jerash. In F. Zayadine ed. *Jerash Archaeological Project 1981–1983* I. Amman. Pp. 303–337.
 Cohen-Finkelstein J. 1997. The Islamic Pottery from Khirbet Abu Suwwana. *'Atiqot* 32:19–34.
 Conder C.R. and Kitchener H.H. 1883. *The survey of Western Palestine III: Judaea*. London.
 Crowfoot J.W. and Fitzgerald G.M. 1929. *Excavations in the Tyropoeon Valley, Jerusalem, 1927* (PEF 5). London.
 Delougaz P. 1960. The Objects. In P. Delougaz and R.C. Haines eds. *A Byzantine Church at Khirbat al-Karak* (OIP 85). Chicago. Pp. 30–48.
 Dunand F. 1973. *Le Culte d'Isis dans le bassin oriental de la Méditerranée*. Leiden.
 Federlin L. 1906. A Propos d'Isaie X. *RB International* 3:266–273.
 Fossing P. 1929. *The Thorvaldsen Museum: Catalogue of the Antique Gems and Cameos*. Copenhagen.
 Galib I. 1971. *Takvîm-i Meskûkât-i Selcûkiyye*. Ankara.
 Gibson S. 1983–1984. Ancient Jerusalem's Rural Landscape. *BAlAS* 2:30–35.
 Gibson S. and Edelstein G. 1985. Investigating Jerusalem's Rural Landscape. *Levant* 17:139–155.
 Gichon M. 1974. Fine Byzantine Wares from the South of Israel. *PEQ* 106:119–139.
 Guz-Zilberstein B. 1995. The Typology of the Hellenistic Coarse Ware and Selected Loci of the

- Hellenistic and Roman Periods. In E. Stern ed. *Excavations at Dor, Final Report IB: Areas A and C; The Finds* (Qedem Reports 2). Jerusalem. Pp. 289–312.
- Hamburger A. 1968. *Gems from the Caesarea Maritima ('Atiqot [ES] 8)*. Jerusalem.
- Hayes J.W. 1972. *Late Roman Pottery*. London.
- Henig M. and Whiting M. 1987. *Engraved Gems from Gадара in Jordan: The S'ad Collection of Intaglios and Cameos*. Oxford.
- Hershkowitz M. 1986. Miniature Ointment Vases from the Second Temple Period. *IEJ* 36:45–51.
- Kadman L. 1957. *The Coins of Caesarea Maritima* (Corpus Nummorum Palestinensium 2). Jerusalem.
- Khadija L. 1992. Design on Painted Ayyubid/Mamluk Pottery from Rujm El-Kursi, 1990 Season. *ADAJ* 36:345–356.
- Lapp P. 1961. *Palestinian Ceramic Chronology 200 B.C.–A.D. 70*. New Haven.
- Lapp ed-N.L.V 1978. *The Third Campaign at Tell El-Fûl: The Excavation of 1964* (AASOR 45). Cambridge, Mass.
- LRBC* 2: R.A.G. Carson and J.P.C. Kent. Part 2: Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire, A.D. 346–498. In *Late Roman Bronze Coinage*. London 1965. Pp. 41–114.
- Magness J. 1993. *Jerusalem Ceramic Chronology: Circa 200–800 CE*. Sheffield.
- Matisson G. 1969. *The Gods, Goddesses and Heroes on the Ancient Coins of Bible Lands*. Stockholm.
- McNicoll A.W., Smith R. and Hennessy J.B. 1982. *Pella in Jordan I: An Interim Report on the Joint University of Sydney and the College of Wooster*. Canbara.
- Najjar M. 1989. Abbasid Pottery from El-Muwaqqar. *ADAJ* 33:305–322.
- Najjar M. and Sa'id F. 1994. A New Umayyad Church at Khilda—Amman. *LA* 44:547–560.
- Northedge A. 1992. *Studies on Roman and Islamic 'Amman*. New York.
- Porter V. and Watson O. 1987. Tel Minis Wares. In J. Allan and C. Roberts eds. *Syria and Iran: Three Studies in Medieval Ceramics* (Oxford Studies in Islamic Art). Oxford. Pp. 175–220.
- Pringle D. 1985. Medieval Pottery from Caesarea. *Levant* 16:171–202.
- Rosen-Ayalon M. 1995. Between Cairo and Damascus: Rural life and Urban Economics in the Holy Land During the Ayyubid, Mamluk and Ottoman Periods. In T.E. Levy ed. *The Archaeology of Society in the Holy Land*. Leicester. Pp. 512–523.
- Rosenthal R. and Sivan R. 1978. *Ancient Lamps in the Schloessinger Collection* (Qedem 8). Jerusalem.
- Sauvaget J. 1932. *Poteries Syro-Mesopotamiennes du XIVe Siècle*. Paris.
- Seligman J. 1995. Khirbet Ka'akul, Pisgat Ze'ev 'H'. *'Atiqot* 38:137–170.
- Sena Chiesa G. 1966. *Gemme del Museo Nazionale di Aquileia*. Padua.
- Shamir O. 1996. Loomweight and Whorls. In D.T. Ariel. *Excavations at the City of David 1978–1985 IV: Various Reports* (Qedem 35). Jerusalem. Pp. 135–170.
- Strange J. 1975. Late Hellenistic and Herodian Ossuary Tombs, French Hill. *BASOR* 219:39–67.
- Tsafrir Y. 1994. *Tabula Imperii Romani-Palaestina, Eretz Israel in the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods*. Jerusalem.
- Tushingham A.D. 1985. *Excavations in Jerusalem 1961–1967 I*. Toronto.
- Walters H.B. 1926. *Catalogue of Engraved Gems, Greek, Etruscan and Roman, in the British Museum*. London.
- Whitcomb D. 1990–1991. Glazed Ceramics of the Abbasid Period from the Aqaba Excavations. *Transactions of the Oriental Ceramic Society* 55:43–65.
- de Vaux R. and Stève A.M. 1950. *Fouilles à Quartet el-'Einab, Abu Gosh, Palestine*. Paris.
- Ziadeh G. 1995. Ottoman Ceramics from Ti'innik, Palestine. *Levant* 27:209–245.

KHIRBAT ‘ADASA: A FARMSTEAD OF THE UMAYYAD AND MAMLUK PERIODS IN NORTHERN JERUSALEM

HAMOUDI KHALAILY AND MIRIAM AVIASSAR
(PP. 91–122)

Khirbat ‘Adasa (map ref. NIG 22273/63722, OIG 17273/13722) is located in the Pisgat Ze’ev neighborhood in northern Jerusalem, c. 1 km north of Tell el-Ful (Giv’at Sha’ul; Fig. 1) and between two tributaries of Nahal Perat (Wadi el-Qelt). Several scholars have tried to connect the site of Khirbat ‘Adasa with the site of Ḥadashah, which according to the biblical narrative is said to have been situated close to Jerusalem (Joshua 15:37). Others identified the site as Ḥadashah—the place where Judah Maccabee vanquished Nicanor.

In April 1994 a salvage excavation was undertaken along the eastern fringes of the site in order to expose architectural units in the wake of development work conducted in the region. Despite the limitations of the excavation, three settlement strata were exposed from the Hellenistic and Roman periods (Stratum III), the Early Islamic period (Stratum II), and the Mamluk period (Stratum I) (Plan 1). Most of the building remains belong to the Early Islamic period, later utilized by Mamluk settlers.

Stratum III (The Hellenistic and Roman periods). This stratum was primarily exposed in three squares (E1, F1, H1) located in the southern and lower part of the excavation area and in the natural bedrock recesses. The architectural finds (W1034, W1035) were scant and fragmentary. The concentration of ceramic finds from the Hellenistic and Early Roman periods just along the periphery of the site shows that nearly all of the remains dating to these periods should be sought in the center of the site.

Stratum II (The Early Islamic period). Most of the buildings and installations that were exposed in the excavation are ascribed to this layer

(Plan 1). In most of the squares, this stratum was situated directly on bedrock and only in the southern squares (E1, F1, H1) was it stratified atop Stratum III. The nature of the construction of the buildings (Loci 25, 27, 44, 45, 52, 55, 84) attributed to this stratum, and the artifacts that were discovered within them (below), indicate they were probably used as stables.

The walls of Building 44, which was exposed in the eastern part of the excavation area, were very thick; pilasters protruding from the building’s four inside corners served as bases for (groined?) arches that bore the structure’s ceiling. The building was higher than its surroundings: two steps led to its entrance, which was fixed in the northern part of the eastern wall (W1018; L54). The interior was divided into a large hall (L47, L48; 24 sq m) and a small one (L55; 8 sq m). Two troughs made of hard limestone (B462, B463; Plan 1: Section 3–3; Fig. 2), which were arranged in a row on the pavement, were found in the western part of the large hall.

Two halls (L27, L52) were discovered c. 2.5 m west of Building 44. The halls are longitudinal and identical in their dimensions and function; they were probably utilized as stables and as several service rooms. Pairs of pilasters, which were built at a set interval along the longitudinal walls of the halls, are next to the walls and protrude inward; they were meant to serve as bases for arches. One of the arches (L72) was found fallen on the floor of the eastern hall. The entrance to the eastern hall was fixed in the southern wall (W1009) and it was discovered sealed, probably the result of repairs carried out in the Mamluk period (Fig. 3). Resting on the floor in the center of the hall, next to one of the pillars of the western wall (W1007), was a finely dressed rectangular trough (L461; Fig.

4) hewn in hard limestone, and a round trough (L156) was set in a hollow that was dug in the floor, in the northwestern corner of the hall. The western hall was divided into two by a low wall (W1004); the floors of this hall were at different levels.

In the southern room of the western hall was a round trough (L455) that was found *in situ* on the floor.

Room 25, which was southwest of the two halls, was square in plan and built in the same style as the rooms mentioned above. The entrance to the room that was set in the western wall (W1021) was blocked in the Mamluk period (Fig. 3). A large concentration of pottery vessels dating to the Early Islamic period was discovered *in situ* on the floor.

Building 84 stands c. 3 m south of the halls; its walls are thick and the corners are rounded, forming a building that was circular on the outside with a square interior. The building was treated with a thick layer of plaster (several layers were applied) on its inner and outer walls. No opening to the building was discovered and only a few pottery sherds were found in it; this structure may have served as a grain silo.

Stratum I (The Mamluk period). Architectural remains from the Mamluk period—a number of rooms and wall sections with floors—were exposed in the loci close to the surface level throughout the entire excavation area. The Mamluk finds, on the other hand, were scattered throughout the area. The foundations of the rooms and walls were built atop the remains of the earlier strata and in several places the buildings themselves were reused by adding partition walls and moving existing walls so as to adapt them for dwellings.

Room 41 was built on the remains of the elongated eastern hall of Stratum II by utilizing the western and eastern walls of the earlier hall and adding several courses of masonry work (Fig. 3). An occupation level that included numerous fragments of Mamluk pottery vessels was exposed on the floor of the room, which was a tamped soil fill mixed with small stones.

Building 14 was partially excavated. The building had thick walls, one of which (W1003) was curved. The gap between W1003 and W1001 was filled with small- and medium-sized stones. The building was partly paved with flagstones and mosaics. The nature of the walls' construction and the symmetry between them indicate that the building was most likely a public structure, probably a mosque.

Room 93 was exposed almost in its entirety in Sq F4, along the western edge of the excavation area; a bench (W1024; Plan 1: Section 2–2) was built next to the southern, western, and northern walls.

The Finds. The earliest pottery that was found in clean loci (50, 58 and 90; Fig. 5) at the site allows us to date the earliest stratum (Stratum III) to the Hellenistic and Early Roman periods. A large concentration of the pottery sherds from these periods was found on the southern side of the site, in Sqs E1, F1 and H1 (above), without a clear stratigraphic context; it seems that the site dating to these periods extends beyond the limits of the excavation area.

The ceramic finds that can be attributed to the time period from the third century to the middle of the seventh or the eighth centuries CE (Fig. 6), which do not come from a stratigraphic context, are few. They were found mostly on bedrock.

Most of the ceramic finds from the excavation belong to the period of time from the middle of the seventh century until the tenth century CE (Figs. 7–12). This assemblage was recovered from the architectural remains of Stratum II (L40, L84) and from Loci 50, 75, 82 and 95, which are in the southern part of the excavation. A ceramic assemblage from the last phase of this stratum was found on the floor of the main building (L22) and below the fallen arch (L33, beneath the voussoirs in L72). These finds, particularly the glazed vessels (Fig. 9:4, 5) and the lamps (Fig. 12:1, 3), indicate that the settlement existed uninterrupted until at least the beginning or middle of the tenth century CE. The assemblage comprises locally produced

vessels that are characteristic of the end of the Byzantine and the Umayyad periods.

The settlement in Stratum I was probably renewed in the second half of the twelfth century, as attested by the finds scattered across the surface level throughout the excavation area (Figs. 13–17). There are no clean loci associated with this stratum. The ceramic assemblage of this stratum is quite rich, especially in handmade vessels, among them bowls (Fig. 13:3–9), cooking vessels (Fig. 15:1–4, 6), and amphoras (Fig. 16:4, 5), most of which are decorated with painted geometric patterns. Since no evidence was found showing that the later construction dates to another period, it is reasonable to assume the scattered finds indicate the time of the latest renovation of the buildings and of the duration of the occupation of the level—from the middle of the twelfth century until the end of the thirteenth–fourteenth centuries CE.

An elliptical gemstone (Fig. 18) that was found out of context bears an image of Fortuna (Tyche)-Isis-Panthea, facing left, standing on a line representing the ground, winged and wearing a long *chiton* and a feathered helmet. She is holding a scepter(?) in her right hand. Helena Sokolov dated the gemstone to the second century CE.

Also found in the excavations were nine miscellaneous objects (Fig. 19), most of which are made of metal; one object is carved from ivory or bone and one is a basalt stone. Nine bronze coins were also discovered, five of them were identified by Helena Sokolov and Gabriela Bijovsky (Fig. 20): Coin 1, from the time of Severus Alexander, 222–235 CE, Caesarea; Coin 2, from the years 364–375 CE; Coin 3, Vandal, Carthage, the first half of the sixth century CE; Coin 4, a Rum Seljuk dirham from the time of Ala ad-Din Kay Qubach I together with the Caliph al-Nasr, Sivas, 617 AH/1220 CE; and Coin 5, an Ayyubid *fals* from the time of al-Malek al-Kamil I, Nasr al-Din Mahmud, Damascus 633 AH/1235 CE.

Conclusion. There is no doubt that Stratum II began before the Arab conquest (seventh

century CE). Afterwards, when the political and social situation in Jerusalem stabilized and the villages around it thrived, the site developed even more. The remains of the buildings from Stratum I indicate an unplanned construction, possibly that of a meager settlement like other Mamluk villages of the period that were built despite the absence of any centralized security.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The site and its surroundings.

Plan 1. Plan and sections.

Fig. 2. The troughs in Building 44, looking north.

Fig. 3. The entrance to Hall 53, blocked in a later stratum, looking south.

Fig. 4. Hall 52 and the trough parallel to its western wall, looking south. Behind it is a pilaster in the wall, and in the foreground to the left, another pilaster in the eastern wall.

Fig. 5. Finds from the Hellenistic and Roman periods.

Fig. 6. Bowls from the Late Roman and Byzantine periods.

Fig. 7. Bowls from the Early Islamic period.

Fig. 8. Bowls and kraters from the Early Islamic period.

Fig. 9. Glazed bowls from the Early Islamic period.

Fig. 10. Cooking vessels from the Early Islamic period.

Fig. 11. Jars, jugs, and a flask from the Early Islamic period.

Fig. 12. Lamps from the Early Islamic period.

Fig. 13. Bowls from the Middle Ages.

Fig. 14. Bowls from the Middle Ages.

Fig. 15. Cooking vessels from the Middle Ages.

Fig. 16. Jars, jugs and flasks from the Middle Ages.

Fig. 17. Lamps from the Middle Ages.

Fig. 18. The gemstone found in L27.

Fig. 19. Small finds.

Fig. 20. Coins.